

MASARYKOVA UNIVERZITA V BRNĚ

FAKULTA SOCIÁLNÍCH STUDIÍ

Katedra environmentálních studií

Diplomová práce

**Principy ekologického zemědělství v samozásobitelství na českém
venkově**

Případová studie obce Strašín na Šumavě

Mgr. Svatava Škantová

Vedoucí práce: Ing. Zbyněk Ulčák, PhD.

Brno 2009

ANOTACE:

Předmětem diplomové práce je porovnání postupů ekologického zemědělství a samozásobitelství. Aby mohlo být samozásobitelství komparováno s ekologickým zemědělstvím, byly vydefinovány principy ekologického zemědělství, z nichž dva byly následně sledovány v provedeném výzkumu samozásobitelství v obci Strašín na Šumavě: péče o hospodářská zvířata a zachování trvale udržitelného prostředí. V rámci principu péče o hospodářská zvířata pak byly zformulovány konkrétní postupy ekologického zemědělství, které se uplatňují v oblasti chovu zvířat: krmení, etologie, léčení a ekologické aspekty chovu. Obdobně došlo k definování postupů ekologického zemědělství u zachování trvale udržitelného prostředí: zamezení erozi a zvyšování úrodnosti půdy, plevelu a škůdci, rozmnožovací materiál, hnojení a druhová pestrost. Výsledkem diplomové práce je výčet slabých a silných stránek samozásobitelství.

Rozsah práce: Diplomová práce obsahuje 18 164 slov základního textu včetně poznámek pod čarou.

ANNOTATION:

The subject of this diploma thesis is comparing organic agriculture and self-supply. To compare the self-supply with the organic agriculture the principals of organic agriculture were defined. Two of them were consequently monitored in a research of self-supply in the village of Strašín in Šumava: first the farm animal welfare and second the preservation of sustainable environment. Within the principal of farm animal welfare particular processes of organic agriculture were defined. These principles are of use in the area of animal welfare: feeding, etology, treatment, and ecological aspects of the environment. Similarly the processes of organic agriculture were defined within preservation of sustainable environment: prevention of erosion and increase of soil fertility, weed, plant pests, multipliers, fertilizing and species variety. This thesis should result in the listing of both the weak and strong points of self-supply.

PODĚKOVÁNÍ

Děkuji Ing. Zbyňku Ulčákovi, PhD. za odborné vedení práce.

ČESTNÉ PROHLÁŠENÍ

„Prohlašuji, že jsem diplomovou práci na téma: „Principy ekologického zemědělství v samozásobitelství na českém venkově“ vypracovala sama na základě uvedené literatury.“

V Brně dne 25. listopadu 2009

.....

Zadání diplomové práce
MAGISTERSKÉ

Pro: Svatava Škantová

UČO: 11986

imatr. roč.: 2004

Vedoucí katedry Vám ve smyslu studijních předpisů o státních závěrečných zkouškách určuje

Téma diplomové práce: Principy ekologického zemědělství v samozásobitelství na českém venkově**Téma diplomové práce v angličtině: Principles of Ecological Farming in Self-Supply in the Czech Countryside****Zásady pro vypracování:**Posluchač(ka) zpracuje magisterskou diplomovou práci při využití všech svých věcných i metodologických znalostí a dostupné literatury. Nedílnou součástí práce jsou i její stručná **anotace, index a seznam použité literatury** (blíže viz "Pravidla k vypracování diplomové práce"). **Rozsah diplomové práce: 18 -29 000 slov.****Pokyny pro vypracování:****Cíle práce:**

1. Seznámit s tématem samozásobitelství v literatuře, postihnout změny v samozásobitelských aktivitách v historickém kontextu, zdůraznit současný stav; příčiny postupného útlumu samozásobitelských aktivit;
2. Na základě studia literatury a vlastního šetření vymezit silné a slabé stránky samozásobitelství z hlediska principů ekologického zemědělství; seznámit s principy ekologického zemědělství v rostlinné i živočišné „produkci“, welfare, etikou chovu zvířat;
3. Zmapovat a analyzovat samozásobitelské aktivity v obcích mikroregionu Pošumaví, a to na základě principů ekologického zemědělství;

Osnova:

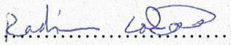
- 1) Cíle práce, stanovení výzkumných otázek, metodologie
- 2) Témata výzkumu samozásobitelství, drobné chovy (vývoj a současný stav)
- 3) Principy ekologického zemědělství, etické aspekty samozásobitelských aktivit, welfare
- 4) Výzkum ve vybraných obcích mikroregionu Pošumaví a analýza dat
- 5) Závěr a shrnutí

Ve své práci posluchačka vyjde především z těchto zdrojů:

- BAŠE, M. Budoucnost našeho venkova. In *Tvář naší země – krajina domova*. Praha, 2002, s. 9 – 13.
- BLAŽEK, B. Obnova venkova. In *Tvář naší země – krajina domova*. Praha, 2002, s. 48 – 51.
- BLAŽEK, B. *Venkov, města, média*. Praha: Slon, 1998. 362 s.
- BLAŽEK, B. *Venkovy – anamnéza, diagnóza, terapie*. Brno: ERA, 2004. 184 s.
- BLAŽEK, B. *Problémy a výhledy českého venkova*. Praha: Ecotera, 1998.
- ČEJKA, J. (ed.). *Jejich jest království: výběr z knih o etickém chování vůči zvířatům a jejich osudu*. Praha: Práh, 2005. 141 s.
- GLÜCK, A., MAGEL, H. *Venkov má budoucnost*. Praha: Zemědělské nakladatelství Brázda, 1992. 230 s.
- KLVAČ, P. (ed.). *Na tom našem dvoře*. Drnovice: Drnka, 2007, 80 s.
- KOHÁK, E. *Zelená svatozář*. Praha: Slon, 2000, 204 s.
- LASSEN, J., SANDØE, P., FORKMAN, B. Happy pigs are dirty! – conflicting perspectives on animal welfare. *Livestock Science*, 2006, Volume 103, Issue 3, pp. 221 – 230.
- LIBROVÁ, H. *Pestří a zelení (Kapitoly o dobrovolné skromnosti)*. Brno: Veronica a Hnutí Duha, 1994. 168 s.
- LIBROVÁ, H. *Vlažní a váhaví (Kapitoly o ekologickém luxusu)*. Brno: Doplněk, 2003. 320 s.
- MARIE, M. Ethics: The new challenge for animal agriculture. *Livestock Science*, 2006, Volume 103, Issue 3, pp. 203 – 207.
- PATTERSON, CH. *Věčná Treblinka*. Praha: Práh, 2003. 260 s.
- PERLÍN, R. Venkov, typologie venkovského prostoru. In: MALÝ, F., VIKTORIOVÁ, B. *Česká etnoekologie*. Praha: Cargo, 1999.

PETRAŇ, J., PETRAŇOVÁ, L. *Rolník v tradiční evropské kultuře*. Praha: Set out, 2000. 216 s.
RYDER, R. D. *Animal Revolution – Changing Attitudes Towards Speciesism*. Berg, 1999.
SINGER, P. *Osvobození zvířat*. Praha: Práh, 2001. 259 s.
SMOLÍKOVÁ, D. Příliš drahá porce. *Sedmá generace*, 2003, roč. 12, č. 10, s. 38 – 39.
ŠILER, V. *Etika ochrany zvířat*. Ostrava: Scholaforum, 1996.
ŠARAPATKA, B., URBAN, J. *Ekologické zemědělství II*. Šumperk: PRO-BIO, 2005. 334 s.
RIST, M. *Přirozený způsob chovu hospodářských zvířat*. Olomouc: Rubico, 1994. 130 s.
ULČÁK, Z. Lookin' for some down-home cookin'? A case study of household pork production in the Czech Republic. In KAISER, M., LIEN, M. N. *Ethics and the politics of food*. The Netherlands: Wageningen Academic Publisher, 2006, s. 297 – 300.
WEBSTER, J. *Welfare aneb Střízlivé kázání o ráji*. Praha: Nadace na ochranu zvířat, 1999.

Určený vedoucí diplomové práce:

.....
Mgr. Radim Lokoč, vedoucí DP

Datum zadání:

.....
Ing. Zbyněk Ulčák, PhD., vedoucí katedry

OBSAH

1	ÚVOD	7
2	SAMOZÁSOBITELSTVÍ V KONTEXTU EKOLOGICKÉHO ZEMĚDĚLSTVÍ	8
2.1	SAMOZÁSOBITELSTVÍ JAKO FENOMÉN	8
2.1.1	<i>Samozásobitelství v historickém kontextu</i>	12
2.1.2	<i>Témata výzkumu samozásobitelství</i>	15
2.1.2.1	<i>Témata výzkumu samozásobitelství v domácí literatuře</i>	15
2.1.2.2	<i>Témata výzkumu samozásobitelství v zahraniční literatuře</i>	20
2.2	EKOLOGICKÉ ZEMĚDĚLSTVÍ.....	23
2.2.1	<i>Vznik a principy ekologického zemědělství</i>	24
2.2.2	<i>Ekologické zemědělství a péče o hospodářská zvířata</i>	25
2.2.3	<i>Ekologické zemědělství a zachování trvale udržitelného prostředí</i>	28
3	PŘÍPADOVÁ STUDIE OBCE STRAŠÍN	31
3.1	CHARAKTERISTIKA ÚZEMÍ	31
3.2	PŘEDMĚT, CÍL A STRATEGIE VÝZKUMU, METODOLOGIE, OPERACIONALIZACE A FORMULACE VÝZKUMNÝCH OTÁZEK.....	31
3.3	VÝZKUMNÝ VZOREK	35
4	SAMOZÁSOBITELSTVÍ VERSUS EKOLOGICKÉ ZEMĚDĚLSTVÍ ANEB VÝSLEDKY VÝZKUMU	37
4.1	CHOV HRABAVÉ DRŮBEŽE - NOSNIC.....	37
4.2	CHOV KRÁLÍKŮ.....	41
4.3	CHOV OVCÍ A KOZ.....	44
4.4	CHOV VČEL	46
4.5	CHOV RYB.....	48
4.6	PĚSTOVÁNÍ ROSTLIN V SAMOZÁSOBITELSTVÍ.....	49
4.7	SAMOZÁSOBITELSKÉ OVOCNÁŘSTVÍ.....	52
5	SILNÉ A SLABÉ STRÁNKY SAMOZÁSOBITELSTVÍ Z HLEDISKA PRINCIPŮ EKOLOGICKÉHO ZEMĚDĚLSTVÍ	53
6	ZÁVĚR	56
7	POUŽITÁ LITERATURA	58
8	SEZNAM TABULEK A OBRÁZKŮ	61
9	JMENNÝ REJSTŘÍK	63

1 ÚVOD

Samozásobitelství se v posledních letech rychle vytrácí z českého prostoru. Dříve běžné činnosti a kulisy, které byly tak charakteristické pro venkov ustupují a jejich místo je pozvolna nahrazováno aktivitami i atributy, které jsou typické pro městské prostředí. Ačkoli je samozásobitelství dnes již spíše raritou, lze ho na českém venkově ještě najít. Přetrvává ve formách, které evokují tradici, neměnnost, původnost, řád či zdravotní i ekologickou přijatelnost. Protože není množství samozásobitelských aktivit nijak ukotvené, je však jen velmi obtížné zjistit, zda postupy, které samozásobitelé používají, jsou skutečně optimální a přírodě blízké.

Ekologické zemědělství je přírodě blízký koncept hospodaření, který bere ohled nejen na člověka, ale také na krajinu. Postupy ekologického zemědělství jsou kodifikované, zemědělec hospodařící v tomto režimu je povinen se řídit pravidly pro chov zvířat i pěstování rostlin. Protože se zdá, že ekologické zemědělství je v současnosti nejohleduplnější metodou pro zajišťování zemědělské produkce, bylo pro potřeby diplomové práce považováno za normu, se kterou samozásobitelství bylo srovnáváno.

Cílem diplomové práce je najít odpověď na hlavní výzkumnou otázku: Zohledňují samozásobitelé při své práci postupy ekologického zemědělství? Aby mohla být tato otázka zodpovězena, je nutné zasadit fenomén samozásobitelství do širších souvislostí. Práce je proto rozdělena do dvou částí - teoretické a praktické. Teoretická část práce se zabývá samozásobitelstvím jako fenoménem, postihuje změny v samozásobitelských aktivitách v historickém kontextu, seznamuje s tématem samozásobitelství v domácí a zahraniční literatuře. Současně se věnuje tématu ekologického zemědělství, a to především principům a postupům ekologického zemědělství a welfare. Cílem teoretické části je předložení a vymezení východisek pro empirické šetření. Praktická část práce vymezuje zkoumaný region, definuje předmět výzkumu a předkládá výsledky šetření. Cílem praktické části je zmapovat, analyzovat a zhodnotit samozásobitelské aktivity v obci Strašín na Šumavě, a to na základě principů a postupů ekologického zemědělství. Výstupem práce je vymezení silných a slabých stránek samozásobitelství, a to s ohledem na principy a dílčí postupy ekologického zemědělství.

2 SAMOZÁSOBITELSTVÍ V KONTEXTU EKOLOGICKÉHO ZEMĚDĚLSTVÍ

2.1 Samozásobitelství jako fenomén

Samozásobitelství nebo samozásobení označuje množství aktivit, které primárně vedou k zajištění potravin pro svou vlastní spotřebu, resp. spotřebu rodiny. Může být definováno jako „ekologicky optimální koncept hospodaření“ (Librová, 2003: 91), přičemž původ potravin je jak domácí, tak získaný výměnou či darem. V abstraktnější či romantizující rovině může být samozásobitelství nahlíženo jako souhrn přírodě blízkých činností, které svým přirozeným charakterem přispívají k vytváření obrazu tradičního idylického venkova, farmy jako místa vzdáleného „od našeho industriálního života zaměřeného na zisk“ (Singer, 2001: 108) a vztahů, které jsou přirozeně cyklické a harmonické. V reálnější či žité rovině jsou rezidua samozásobitelství souhrnem aktivit, které uspokojují základní potřeby člověka, jsou výrazem částečné ekonomické soběstačnosti a vzdáleným odkazem na zapomínané tradice.

Samozásobitelství může být realizováno v mnoha podobách. Ponecháme-li stranou tzv. městské zemědělství, což je samozásobitelství ve velkých městech, megapolích chudých zemí (Havana, Moskva aj.) a je způsobem, „jak přežít potravinovou krizi a nezaměstnanost“ (Librová, 2003: 199), lze dnes samozásobitelské aktivity ve vyspělých zemích lokalizovat jak do městského, tak do venkovského prostředí.

V obou typech prostředí lze najít *zahrady*, ve městech spíše *zahradky*, které bývají (ale ne vždy) lokalizovány k vlastnímu domu, a které mohou naplňovat dvě základní funkce: okrasnou nebo užitkovou (nebo jejich kombinaci). Užitková nebo také produkční zahrada je místem pěstování různých druhů zeleniny, bylin i ovoce. Je místem, které „poutá moderního člověka tím, že obnovuje respekt k sezónním proměnám. Zelenina má krátkou vegetační dobu, mění se každým dnem, na rostlinách je dobře pozorovatelný vývoj v čase. Postmoderně blazeovaný člověk má na co čekat, má na co se těšit“ (Librová, 2003: 205). V českém prostředí se lze nejčastěji setkat se *zahradou umělou*, což je zahrada uzpůsobená člověkem primárně pro jeho potřeby. „V této zahradě jsou přirozené přírodní procesy dokonale potlačeny a vládne tu člověk svými neustálými zásahy“ (Příbylová, 2005: 9). Protipólem umělé zahrady je *zahrada divoká*, je to typ zahrady, do jejíhož fungování člověk vůbec nezasahuje. V této souvislosti stojí za zmínku také *permakulturní zahrady*, které včleňují do svého uspořádání vyšší duchovní rozměr – sounáležitost člověka se zemí a s přírodou. Ve Velké Británii je městské zahradničení natolik populární, že dokonce v nových urbanistických projektech se počítá s plochami pro zahradničení a objevují se také snahy designérů uzpůsobit městskou architekturu potřebám samozásobitelství v permakulturním stylu (Hopkins, 2009). Kromě umělých a divokých zahrad je možné se setkat

s tzv. *biozahradami*. V biozahradách je dán prostor všem přirozeným přírodním procesům, člověk zde nicméně vystupuje, ale v méně aktivní roli než v případě zahrad umělých.

Především ve městech lze najít další formy pro pěstování vlastních produktů. Jsou to vedle zahrad také *zahrádkářské kolonie*. Jejich rozvoj lze u nás datovat do doby po druhé světové válce, ale objevovaly se již od počátku 19. století. Byly reakcí na nárůst populace ve městech a absenci dostatečného prostoru u bytových domů. Zahrádkářské kolonie jsou umístěvané spíše na periferiích měst, půda není v majetku zahrádkářů, ale patří nejčastěji obci. Vedle ekologické a samozásobitelské funkce mají funkci sociální – jsou místem setkávání často různorodých lidí. Tím se blíží *komunitním zahradám*. Tento typ zahradničení je rozvinutý především v USA a v Anglii a je určen pro ty, kteří nemají zahradu, jsou zaneprázdnění nebo nemají dostatečné znalosti. Kromě vlastních výpěstků je přínosem především rozvoj místní komunity.

Okrajově lze samozásobitelství najít v tzv. *guerilla gardeningu*, který je sice primárně zaměřen na zvelebování zanedbávaných městských ploch, ale ve spojení s freeganismem „jde o ideální propojení: zahrádkáři se snaží svoje okolí zkrásnět, freegani zužít co do výnosu potravin. Průsečíkem obou snah je sázení zeleniny a ovocných stromků na veřejných místech. Pravidelné procházky k zalití výsadku se tak časem zpříjemní o nějaké to jablíčko nebo mrkev“ (Boček, 2009: 36). Tento typ zahradničení je spíše protestem proti konzumu a bývá realizován na zanedbávaných veřejných i soukromých pozemcích jako jsou železniční násypy či golfové hřiště.

Prostředí venkova je však s představami o zajištění vlastní obživy spojeno nejtěsněji. Venkov se zdá být stále místem, kde člověk žije více s přírodními cykly, které ho přímo ovlivňují. I to může být důvodem, proč samozásobitelské činnosti determinované cykličností nejsou pro současného venkovana ještě přítěží. „Panáky, řádky brambor, lány polí, ovocné sady, lísky s ovocem, narovnané dříví na zimu – to jsou jakési přirozené ornamenty venkova, které tak fascinovaly fotografy někdy od 60. let minulého století. Pořád totéž opakování věcí v prostoru, za kterým je skryto namáhavé a pečlivé opakování činností v čase. Nikdo tu nepracuje sám, každý úkon má smysl díky návaznosti na jiné úkony jiných lidí.“ (Blažek, 2004: 156). Také na venkově se zmenšuje prostor, ve kterém samozásobitelství probíhá. Na venkově lze najít *hospodářské zahrady*, které mají obdobnou strukturu: před vlastním obydlím je situována předzahrádka určená pro pěstování květin, příp. zeleniny, za dvorem a hospodářskými budovami následuje zahrada určená primárně pro hospodářské účely (jako výběh pro dobytek nebo jinak obhospodařovaná plocha). Tyto zahrady v současnosti slouží povětšinou již jen jako sady. Na tuto plochu navazuje pole, které prostor hospodářské zahrady pomyslně uzavírá. Tento model nemohl být naplněn u všech typů obydlí, a to především z důvodu absence dostatečné plochy. Běžné proto bylo vlastnění zahrady nebo pole či přesněji *záhumenky* v docházkové vzdálenosti od obce. Dříve běžná

záhumenka je dnes ale spíše raritou, samozásobitelství je ponejvíce realizováno na plochách přináležících k domu nebo v rámci dvora.

Ačkoli okrasné zahrady nejsou předmětem této práce, stojí za zmínku především v té souvislosti, že postupně nahrazují zahrady užitkové. Okrasné zahrady byli ještě před rokem 1989 spíše záležitostí městskou, po roce 1989 se stále častěji objevují také na venkově. V této souvislosti lze hovořit o tzv. „*katalogových*“ *zahradách*, což jsou zahrady prezentované „v časopisech o bydlení a prospektech firem zabývajících se realizací zahrad. Podle současných trendů se taková zahrada vyznačuje anglickým trávníkem z travní směsi nebo vzniklým položením travních pásů, používáním chemických látek k jeho údržbě a častým sekáním a zavlažováním trávníku“ (Vyhnánková, 2008: 12). Stejný trend zahradničení označuje M. Pejchal jako „mcdonaldizaci zahrad“ a dodává, „že mají takové zahrady stejně daleko k zahradnímu umění jako hamburgery k umění kulinářskému“ (Šimice, 2004: 38). Vedle katalogových zahrad se především v západní Evropě – a pozvolna také u nás – objevují tzv. lazy zahrady (z anglického lazy – líný), jejichž cílem je minimalizovat úsilí majitele a plnit současně funkci módní i užitkovou. „Koncept lazy zahrad nenabízí nekonvenční pohled na zahradu, jde pouze o ulehčení práce a časové náročnosti spojené s péčí o ni a vyplývající z požadavku majitele na trávení volného času“ (Vyhnánková, 2008: 13).

Samozásobitelství vždy fungovalo jako ucelený systém kooperace, stavělo nejen na spolupráci s ostatními členy širší rodiny, ale také na sousedské výpomoci nebo participaci v rámci obce. Vzhledem k rostoucí absenci samozásobitelů - a tedy také participačních vazeb – lze v současnosti naplnit ideál úplné soběstačnosti jen obtížně. Současné samozásobitelství nicméně neaspiruje na dosažení ideálu. Je spíše reliktem množství motivů, které se často vzájemně překrývají (viz obrázek 4). Protože u nás populace samozásobitelů stárne, jsou samozásobitelské aktivity reakcí na celoživotní zvyk či *stereotyp* vykonávaných činností. Opuštění stereotypnosti by vedlo ke ztrátě *tradice*, která je v řadě venkovanů velmi silně zakořeněná a udržovaná i díky *vztahu k předkům a k půdě* (viz obrázek 1). Tento pomyslný slib je současně silným emotivním zážitkem, který lze jen obtížně opustit. Současně se zde dostávají do konfrontace představy environmentálně zaměřeného samozásobitele s obrazem starého rolníka nezatíženého různou ideologií (např. vegetariánstvím). Pravdou ovšem je, že environmentálně orientovaného samozásobitele (navíc zatíženého vegetariánstvím) lze na českém venkově najít jen obtížně.

Rostoucí povědomí o rizicích spojených s produkcí konvenčních potravin podněcuje samozásobitele *k vlastní nerizikové produkci*. O její nezávadnosti lze však jen spekulovat, protože výsledky samozásobitelských činností nepodléhají kontrolám nezávadnosti. Postupy při pěstování rostlin či chovu zvířat často vycházejí „ze zkušeností předků“ a odkazují „na staré dobré“ a příliš se v čase nemění, což ale nemusí být vždy optimální cesta. Je nepochybné, že přímá participace člověka na samozásobitelských aktivitách vylučuje odtažitou anonymitu velkofarem, etický ideál v

Obrázek 1: Vybírání brambor patří k typickým rodinným pracovním podzimům. Každoroční setkávání širší rodiny je přetrvávající tradicí i stereotypem zároveň. (Zdroj: archiv autorky).

podobě konceptu tzv. pěti svobod při chovu zvířat není v českém antropocentrickém samozásobitelství samozřejmostí a může být považován za zbytečný luxus a být spíše výzvou budoucnosti.

U samozásobitelů mohou také přetrvávat *ekonomicko-praktické důvody* pro zajišťování si vlastní obživy: částečná ekonomická nezávislost či absence nákupních příležitostí. I když životní úroveň venkovanů se nemusí ve všech regionech blížit životnímu standardu lidí ve městech, jsou ekonomické motivy spíše na okraji zájmu. „Od určitého okamžiku sledování efektivity vynaloženého času a nákladů se zdá být samozásobitelství iracionální a neúčinné, protože lidé investují více času a peněz do výroby vlastních potravin dokonce i ve srovnání s produkty podobné kvality (zahrnuje také bioprodukty)“ (vlastní překlad, Ulčák, 2006: 298). Jak mizí množství a různorodost samozásobitelských činností, vytrácí se dříve tak hojně využívané prostory pro skladování vlastních výpěstků (viz obrázky 2 a 3).

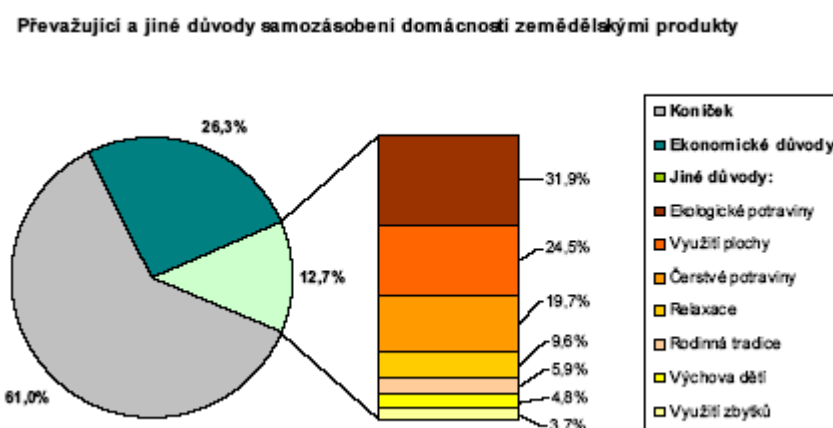

Obrázky 2 a 3: Produkty samozásobitelství slouží nejen k přímé spotřebě, ale tvoří také významnou část „zimních zásob“. Ve způsobech uchování potravin spíše přetrvává tradice a příliš se v čase nemění. (Zdroj: archiv autorky).

Obtíže spojené se samozásobitelstvím např. ve formě zvýšeného pracovního vytížení mohou ale také přinášet pocit *seberealizace, relaxace a zábavy*. Tak to bylo pojmáno především do roku

1989. Pak pojetí a náplň volného času prošla radikálním vývojem. Snadnost dosažení exotických destinací, orientace na spotřebu ve volném čase a preference tzv. aktivní dovolené vykazují samozásobitelství z prostoru zábavy do nepopulární kategorie práce. U nás sice samozásobitelství nepatří u mladší generace mezi preferovaná odvětví pro trávení volného času, ale např. ve Velké Británii je samozásobitelství velmi populární právě mezi mladými. Pro tuto generaci mladších a vzdělanějších Angličanů jsou úspory nákladů spíše okrajovým motivem, a to i přesto, že samozásobitelství je vnímáno jako kombinace funkce oddychové s funkcí ekonomickou (Garnett, 2009).

Samozásobitelství nabírá na významu u lidí, kteří se distancují od konzumní většiny a inklinují k příslušnosti *k menšinovému názoru či ideologii*. Příslušníci tzv. vědomého venkovanství mohou žít v nábožensky orientovaných komunitách, nebo budovat rodové statky. Jsou nositeli programu jednoduchého životního stylu¹, který zahrnuje také zajišťování si částečné vlastní obživy. To spolu s nízkou výnosností (a s absencí širších samozásobitelských vazeb) může být velice (nejen časově) náročné.

Obrázek 4: Převažující a jiné důvody samozásobení domácností zemědělskými produkty v roce 2006 (Zdroj: [http://www.czso.cz/csu/2007edicniplan.nsf/t/7C002F7B9F/\\$File/213207a04.pdf](http://www.czso.cz/csu/2007edicniplan.nsf/t/7C002F7B9F/$File/213207a04.pdf))

2. 1. 1 Samozásobitelství v historickém kontextu

Rostoucí kupní síla obyvatelstva a rozpínající se komercializace/globalizace znamená na prahu druhého tisíciletí přehodnocení vztahu k samozásobitelským aktivitám. Fenomén samozásobitelství je ovlivňován celkovým společenským klimatem orientovaným na rychlou spotřebu a globální trh. V současnosti – „v době, kdy se dá za pár korun koupit vše“ – se samozásobitelé z českého venkova vytrácejí a zdají se být „ohroženým druhem“. „Důsledný český

¹ Pojmu jednoduchý životní styl se věnuje H. Librová, která uvádí, že jeho „základním obsahem je představa: Civilizace život nesnesitelně zkomplikovala. Budeme-li žít jednodušším způsobem, budeme šťastní a pomůžeme přírodě.“ (Librová, 2003: 67). Současně vydefinovala 9 dimenzí jednoduchosti: ne-vlastnění, moc, estetika, chování, přirozenost přírody, poutnická volnost, rolnická usedlost, odpor proti vzdělanosti, snadnost a nekomplikovanost života jako každodenního chodu. Tento „jednodušší způsob“ bývá pro současného člověka však náročný a komplikovaný (Librová, 2003).

samozásobitel se dnes může uživit, spíš vegetovat, jenom s krajním vypětím sil a po zdolání těžko představitelných životních a pracovních komplikací“ (Librová, 2003: 87). Tak, jak se mění vztah lidí k vlastní produkci, mění se také prostor, ve kterém dříve samozásobitelství probíhalo: „dříve multifunkční prostor venkovských dvorů a dvorků, kde se odehrávala celá řada každodenních aktivit, pozvolna získává účel rekreační. Tam, kde kdysi stávalo hnojiště, najdeme rodinný bazén, ze stodoly se stala garáž pro osobní automobil, skladiště nejrůznějších věcí a materiálů v koutě dvora vystřídalo posezení s grilem. V navazujících zahradách jsou zeleninové záhony nahrazovány pečlivě stříženými „golfovými“ trávníky. Značná část sadů pustne a divočí, o popadaná jablka není zájem.“ (Klvač, 2008: 8). Současně stárne populace samozásobitelů, „kteří z posledních sil brání svá poslední políčka a poslední záhonky. Naposledy jsem to ještě poryla, co bude příští rok nevím. (...) Já už ale nebudu nasazovat žádné, mně je 81 let“ (Klvač, 2008: 43). Mladší generace venkovanů spíše inklinují k městskému způsobu života, ve kterém stereotypičnost samozásobitelských činností nemá své místo. Vytrácejí se také dříve tak běžné kompetence nutné k samozásobitelským činnostem, a tak „ekologicky příznivé samozásobitelství, ale prostě i domácí vaření je v hlubokém úpadku pro svou složitost“ (Librová, 2003: 88).

Změny vyvolané rokem 1989 sice přispěly k částečné renesanci původních drobných hospodářství, ale výrazně nezabránily klesající tendenci samozásobitelství. Jak dokládají výzkumy z 90. let 20. století, bylo samozásobitelství na venkově – i kvůli nízké nabídce pracovních míst – ještě v této době rozšířeným jevem považovaným za „model smysluplného života, bylo svědectvím o prestiži, jaké se těší na vesnici představa pracovitého člověka (...) a vesničan bez záhumenku, zahrady nebo kousku pole platí za neomluvitelného hazardéra a lenocha.“ (Dvořáková-Janů, 2000: 172). Přesto byli samozásobitelé z důvodu nízké efektivity svého snažení nahlíženi jako konzervativci až podivíni.

2. polovina 20. století byla dobou společenských změn, které se dotkly také tradiční podoby venkova. Odliv obyvatel z venkova do měst, snížení prestiže venkova či absence pracovních příležitostí způsobily narušení přirozených cyklických vazeb, které se mj. projevovaly i v zajištění úplné či částečné soběstačnosti². Nastupujícím procesem kolektivizace zemědělství (1948 – 1953) a socializace vesnice (1953 – 1970) začíná postupná likvidace drobných soukromě hospodařících rolníků a proměna venkovského prostoru, což na jedné straně bylo impulsem k rozvoji samozásobitelských aktivit na venkově, k zakládání zahrádkářských spolků, ale v konečném důsledku vedlo ke ztrátě kompetencí lidí žijících na venkově vedoucích k zajištění vlastní obživy. Důraz na kolektivní zásobování zajišťované státem ale přesto neznamenal zánik samozásobitelských aktivit. Sílicí fenomén rekreace ve formě chataření a chalupaření (1970 –

² Do 70. – 80. let 20. století datuje britský historik Hobsbawm zánik zemědělství v jeho tradiční podobě, zánik indikuje snižující se počet lidí, kteří se zemědělstvím zabývali či pokles přímého pracovního kontaktu se zemí. (Sádlo, 2008).

1990) vytvořil živnou půdu pro fenomény kutilství i samozásobitelství. To se rozvíjelo nejen „jako důsledek slabosti komerčního zásobování“ (Librová, 1994: 92), ale znamenalo také diferenciaci v životním stylu městského člověka a venkovana. Přispívalo ke vzniku „svého malého světa,“ který pomáhal člověku žít ve fádní realitě doby a vytvářelo prostor pro seberealizaci.

Změny vyvolávané technologickými inovacemi začaly v novověku stále více zdůrazňovat rozdíl mezi městem a venkovem, od nástupu průmyslové revoluce od poloviny 18. století začínal venkov ztrácet svoji dominantní zemědělskou roli. Vzrůstající protiklad města a venkova demonstruje i skutečnost, že porážka hovězího dobytka byla z důvodu zvýšeného zájmu spotřebitelů záležitostí městskou, naopak porážka vepře událostí domácí a rodinnou³. Zvyšující se počet obyvatel na venkově zapříčinil nadbytek pracovních sil v zemědělství, což mělo za následek odliv lidí za prací do měst. Tito lidé pak zakládali u svých obydlí zahrádky, vznikaly zahrádkářské kolonie. Celková proměna společnosti zaměřená na trh (pro potřeby trhu se aktivovaly zdroje), rozvoj průmyslu a dopravy, vývoj technologií konzervace a zpracování potravin a zvyšující se počet obyvatel ve městech začaly výrazněji měnit od 19. století samozásobitelskou funkci zemědělství na funkci dodavatelskou. Započatá delokalizace stravovacího systému rozhýbala proces zpřetrhání přímých vazeb mezi produkcí potravin a regionem, začala odstraňovat závislosti na ročních cyklech a stírat rozdíly mezi jednotlivými kategoriemi potravin (např. rituální pokrmy).

Růst počtu obyvatel ve středověku podnítl změny v systému hospodaření (tzv. trojpolní systém), nicméně spotřeba závisela stále na místní produkci. Neobdělávané plochy postupně přecházeli do majetku vyšších společenských vrstev, což mělo vliv na samozásobitelství masem u rolníků, protože „ubýlo zvěřiny a chovalo se méně prasat; (...) o kuřeti se dobové prameny zmiňují jako o přepychovém jídlu, vyhrazeném pro sváteční dny“ (Montanari, 2003: 51). Konzumace masa se na určitý čas stala výrazem společenské nadřazenosti, ale od poloviny 14. století se rozšířila i do nižších společenských vrstev. Postupný útlum konzumace masa u sociálně slabých započal v polovině 16. století a souvisel s jevy doprovázejícími nárůst populace. Tento stav přetrval až do 19. století, kdy se z důvodu objevení nových metod uchovávání začala spotřeba masa zvyšovat napříč sociálními vrstvami. Od 16. století se u nás rozvíjí pěstování zeleniny v zahradách a na polích, současně se na venkově sbíraly rostliny ve volné přírodě, které byly využívány jako zelenina (např. kopřiva, šťovík, čekanka).

Neolitická revoluce (neolitizace) nebyla v kontextu chápání předchozího období lovců-sběračů (mezolitu) nijak výlučná - neznamenal zásadní pokoření přírody: „Není to tak, že neolitik krajinu ovládal, kdežto mezolitik ji buď trpně podléhal (verze pokrokářů), nebo s ní

³ O proměnách vztahu člověka a prasete píše P. Meduna. Jak uvádí, prase se ve středověku stalo „synonymem „špinavého“ venkova. A stane se ušmudlaným i skutečně, protože začne trávit většinu svého života v chlívků“ (Meduna, 2008: 152).

jemně a s citem koexistoval (jak zas praví verze ekologických ideologů) (Pokorný - Sádlo, 2008: 97). Člověk se nemohl vyvázat ze závislosti na přírodě už proto, že neolitické zemědělství nebylo založeno na orbě (půda se obdělávala rycími holemi) a „bylo to spíše zahradničení“ (Pokorný - Sádlo, 2008: 97). Neolitizace představovala spíše plynulou a nenásilnou transformaci ve způsobu vnímání a využívání krajiny, znamenala počátek cílených zemědělských (samozásobitelských) činností, ať už různými styly hospodaření (žďáření, systém přílohový, systém úhorový ve středověku) na půdě nebo promyšleným využívání zvířat. V této souvislosti se mluví o tzv. druhé neolitické revoluci, která v průběhu pozdní doby kamenné až do konce doby bronzové znamenala využití zvířat nejen na maso a na mléko, ale také další sekundární využití (např. zvířecí síly k tahu, vlna atd.). Vtažení zvířat do života člověka ale přineslo řadu hrozeb především v přenosu chorob (např. tuberkulózy), vůči nimž lidé neměli žádné obranné látky. Přejít mezi využíváním neobdělávané krajiny a vědomým hospodařením nebyl tedy zřetelný a představoval často souběžně probíhající systémy – rostliny byly využívány jak v plané, tak i vyšlechtěné podobě. Rovnováha mezi těmito systémy byla dosažena v 7. nebo 8. století, od 9. století „všechno přírodní a divoké bylo (...) vykázano na okraj převládajících výrobních a ideologických hodnot“ (Montanari, 2003: 42).

2. 1. 2 Témata výzkumu samozásobitelství

2. 1. 2. 1 Témata výzkumu samozásobitelství v domácí literatuře

Ačkoli je samozásobitelství nedílnou a přirozenou součástí dějin člověka, jako výzkumné téma se etablovalo jen pozvolna a nekonkrétně. I když téma stravování bylo součástí spisů řady osobností již od vzniku písemnictví, o samozásobitelství jako předmětu výzkumu lze hovořit až v době začátku útlumu samozásobitelských aktivit u většinové populace. Výzkumy před rokem 1945 vznikaly především jako reakce na konkrétní hospodářskou situaci, šetření prováděná od druhé poloviny 20. století jsou spíše reakcí na razantní snížení produkce potravin pro svou vlastní potřebu.

Před rokem 1945 se výzkumy primárně zabývaly hospodářskou situací zemědělců, což bylo především z důvodů daňových. Sociální zájem je možné sledovat ve výzkumech realizovaných po období hospodářské krize - okrajově je možné samozásobitelské aktivity nalézt ve výzkumech věnovaných spotřebě jídla v různých sociálních skupinách⁴. Jak uvádí autoři výzkumů, „význam podpůrného hospodářství nelze posuzovat pouze ekonomicky, „podle

⁴ Slanina, Ant. *Stravování zemědělců u srovnání se stravováním úředníků, zřízenců a dělníků*. Zemědělský ústav účetnicko-spravovědný Československé republiky v Praze 1933, 27 s.; Kollar, R. a kol. *Spotřební hospodářství 40 rodin nezaměstnaných dělníků v únoru 1932*, díl 1., Vliv krize na rodiny nezaměstnaných dělníků. Sociální ústav ČSR v Praze, 1933; Čep, T. *Životní potřeba zemědělské rodiny jako sociologický problém*, Svobodné učení selské v Brně, 1934, 71 s.

výnosnosti“, ale jako jedinou jistotu. Proto citují své respondenty: „Je to málo, ale je to jisté.“ – „Ty brambory, to je naše opora.“ – „Ještě, že máme aspoň něco jisté.“ (Dvořáková, 1999: 157). Z výsledků výzkumů je patrné, že po prožité realitě hospodářské krize znamená podpůrné hospodářství jednu z mála jistot.

Výzkumy provedené po roce 1945 nejsou v dostupné literatuře reflektovány. Na základě informací z Českého statistického úřadu bohužel nejsou k dispozici relevantní data.

Po roce 1989 lze nepřímě údaje o samozásobitelských aktivitách získat ze statistických šetření, která se týkala spotřeby potravin. Autoři výzkumu z let 1991 – 1996 J. Krejčí a O. Štiková se za rok 1994 zmiňují o vyšší míře samozásobení domácností či o prodeji samozásobitelských produktů, obdobně se v roce 1996 nadpoloviční většina účastníků šetření kladně vyjadřuje k tomu, že častěji než dříve pěstují zeleninu a ovoce z vlastní produkce.

Výzkumu jihočeské vesnice Lipina se v letech 1991 – 1995 věnovala norská antropoložka Haldis Haukanes. Ačkoli se primárně zabývala vztahu makrosvěta a mikrosvěta v reflexi venkovských obyvatel, řada závěrů se týkala samozásobitelství. Haldis Haukanes vysledovala, že většina rodin chová domácí zvířata a pěstuje zeleninu, čímž pokrývají spotřebu masa i zeleniny z vlastní produkce. Současně uvedla, že samozásobitelství je pro za prací dojíždějící venkovany břemenem, ale také prostředkem pomoci pro děti žijící ve městech. Upozornila také na vysokou kulturní a ekonomickou cenu výpěstků z vlastní produkce. Všimla si narůstajícího trendu v samozásobitelských aktivitách po roce 1989, což spojuje také s pocitem jistoty: „Jestli se v této zemi zhroutl všechno, budem mít aspoň pozemek, na kterém si budeme pěstovat potraviny.“ (Dvořáková, 1999: 162).

Výzkum vztahu rodin k samozásobitelství jídlom v menších obcích uskutečněný v roce 1995 formou sociologické sondy mezi 100 rodin studentů zveřejnila v diplomové práci M. Smatanová⁵. Optimistické výsledky vypovídají o kladném vztahu rodin k samozásobitelským činnostem, např. zeleninu a ovoce produkuje 92 % rodin, stejné procento studentů považuje domácí produkci za lepší než kupovanou.

Podíl samozásobitelství na rodinném rozpočtu pětičlenné městské rodiny, která vlastní zahradu a sad provedl J. Hons⁶. Vypočítal, že rodina ušetří 5,3 % svých čistých ročních příjmů díky samozásobitelství.

P. Slavík⁷ se zabýval otázkou motivace k samozásobitelským aktivitám a zdůraznil, že vedle zvyku a tradice jde také o společenskou funkci samozásobitelství jako je např. výměna chovných zvířat, darování produktů jako úhrada sousedské výpomoci.

⁵ Smatanová, M. *Rozšířenost samozásobitelství. Vztah k jídlu u obyvatel. Ekonomika domácnosti: podíl jídla vlastního a nakoupeného v rodinném rozpočtu*. DP PEF ČZU 1995. 55 s.

⁶ Hons, J. *Samozásobitelství potravinami a jídlom a jeho podíl na rodinném rozpočtu u jedné rodiny*. ZP PaE ČZU, 1997. 12 s.

⁷ Slavík, P. *Samozásobení v rodině*. SP BC Zoo AF ČZU, 1997. 12 s.

Výzkum v obci Betlém u Poličky z roku 1996 kvantifikuje množství potravin, které získá svou svépomocnou činností čtyřčlenná rodina. Autor V. Randák⁸ upozornil na hlavní motivy k této činnosti, kterými jsou ekonomická pojistka a chutné a nezávadné potraviny.

Zjištění míry samozásobitelství v obci Trnová u Zbraslavi bylo předmětem výzkumu V. Dvořákové a kol. v roce 1997. Výsledky poukazují na velkou míru samozásobitelských aktivit v obci: domácí zvířata na maso chová 81 % dotazovaných, vejce produkuje 81 % domácností, téměř veškerou spotřebu zeleniny kryje vlastní produkcí 54 % domácností, ovoce pěstuje 100 % domácností (Dvořáková, 1999: 170). Dvořáková současně uvedla, že 90 % dotazovaných nepoužívá při pěstování ovoce a zeleniny zemědělskou chemii a 81 % dotazovaných se domnívá, že doma vyprodukované potraviny jsou lepší (Dvořáková, 1999: 171).

Samozásobitelství se objevuje také jako dílčí aspekt výzkumu dobrovolné skromnosti H. Librové z let 1992⁹ a 2002¹⁰. Ve výzkumu z roku 1992 bylo sledováno přes 40 domácností s dobrovolně omezenou spotřebou hmotných statků. Ve vztahu k samozásobitelství byl zjištěn jen jeden případ, kdy „respondentka nemá zahrádku a (...) práce s půdou jí nic neříká (Librová, 1994: 114). Ve výzkumu z roku 2002 už pracovala autorka jen s 15 vybranými rodinami. Respondenti po deseti letech samozásobitelství neopustili, nicméně „omezili například pěstování zeleniny, chov zvířat i důsledné využití úrody ovoce. Častěji jdou do obchodu.(...) Již neokopávají samozásobitelskou rozlohu brambor. Práce na zahradě je teď pro ně spíš zálibou, snad ekologickým luxusem.“ (Librová, 2003: 234).

Výzkumy STEM prováděné v letech 1992, 1999 a 2002 – ačkoli primárně zaměřené na jiná témata – odráží klesající trend samozásobitelství. Jak klesá počet lidí, kteří jsou ochotni postarat se o produkci vlastních potravin pro vlastní spotřebu, mění se také sociální status samozásobitelů. Jak uvádí autor výzkumu J. Huk¹¹, největší zájem o činnosti související s chalupařením mají nepracující důchodci a nejmenší pak podnikatelé.

Český statistický úřad provedl (ČSÚ, 2009) v roce 2005 pilotní šetření o chovu hospodářských zvířat v domácích hospodářstvích, předmětem šetření bylo kvantifikovat počty zvířat chovaných v domácích hospodářstvích k 30. dubnu 2005 a předložit údaje o porážkách hospodářských zvířat a prodeji masa z vlastní produkce v roce 2004. Jak ukázaly výsledky šetření, byly v dubnu 2005 v domácích hospodářstvích obyvatelstva nejvíce chovány slepice (90,8 % z celkového počtu drůbeže chované v domácnostech, které snesly v roce 2004 806 260 tis. kusů vajec). Podíl domácností na chovu hospodářských zvířat ukazuje obrázek 5.

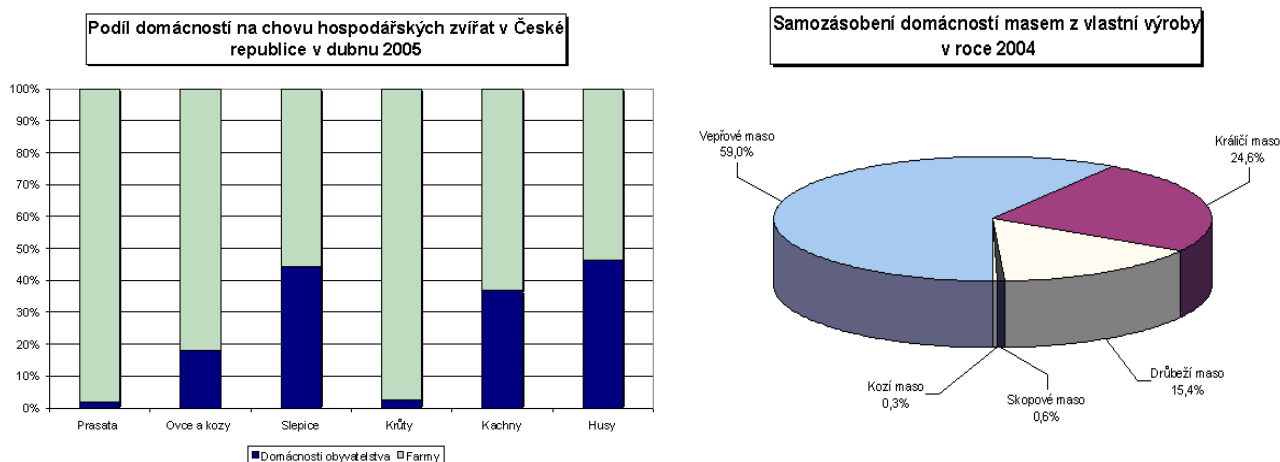
⁸ Randák, V. *Samozásobitelství jídlem na venkově*. PEF ČZU, 1996. 42 s.

⁹ Librová, H. *Pestří a zelení (Kapitoly o dobrovolné skromnosti)*. 1. vyd. Brno: Veronica a Hnutí Duha, 1994. 168 s. ISBN 80-85368-18-8.

¹⁰ Librová, H. *Vlažní a váhaví (Kapitoly o ekologickém luxusu)*. 1. vyd. Brno: DOPLNĚK, 2003. 320 s. ISBN 80-7239-149-6.

¹¹ HUK, J. Včera hrušky a zelí, dnes trávník s bazénem. *Přítomnost*, 2002, č. léto, s.32 - 33.

Šetření přineslo údaje o množství masa, které vzešlo z domácích hospodářství (4,2 % z celkové výroby masa v České republice) a kvantifikovalo druhy masa produkované domácnostmi (obrázek č. 6). Z drůbežního masa bylo nejvíce zastoupeno maso z krůt (29,2 %), slepic (26,3 %), kachen (22,1 %) a kuřat (18,1%) (viz obrázek 6).

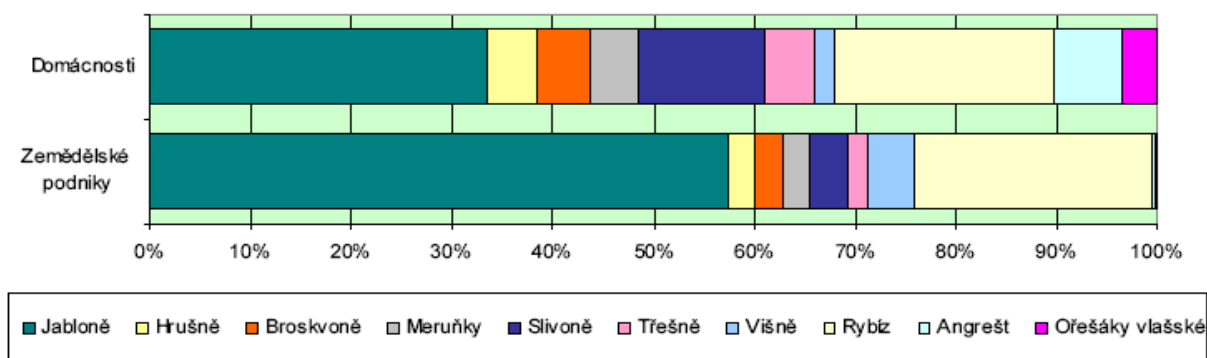

Obrázky 5 a 6: Podíl domácností na chovu hospodářských zvířat v České republice v dubnu 2005 a samozásobení domácností masem z vlastní výroby v roce 2004. Český statistický úřad. *Výsledky pilotního šetření o chovu hospodářských zvířat v domácích hospodářství 2005*. Dostupné na: http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/vysledky_pilotniho_setreni_o_chovu_hospodarskych_zvirat_v_domacich_hospodarstvih_2005. [Staženo 12. 2. 2009]

V roce 2006 provedl Český statistický úřad šetření s cílem získání informací o rozsahu a struktuře zemědělské výroby realizované v rámci tzv. „hobby aktivit“ obyvatelstva. Do šetření bylo zahrnuto necelých 1 200 domácností, které nesplňují žádné z kritérií považovaných podle legislativy EU jako prahové pro zařazení domácího hospodářství do zemědělského sektoru¹². Dílčími cíli bylo zjistit podíl samozásobitelství a zemědělského sektoru na rostlinné a živočišné produkci, motivaci a postoje k samozásobitelským aktivitám a vybavenost malou zahradní mechanizací. Výzkum nejen doložil klesající tendenci samozásobitelství, ale také potvrdil zanedbatelný podíl samozásobitelské produkce na podílu produkce zemědělských podniků u komodit jako kuřata na výkrm nebo chov prasat (naopak významný podíl samozásobitelské produkce lze sledovat u chovu koz, králíků, hus, kachen a slepic). Podíl samozásobitelsky pěstovaného ovoce byl oproti zemědělským podnikům u většiny druhů nadpoloviční, opačný podíl byl u pěstování zeleniny, podíly druhové skladby ukazují následující obrázky 7 a 8:

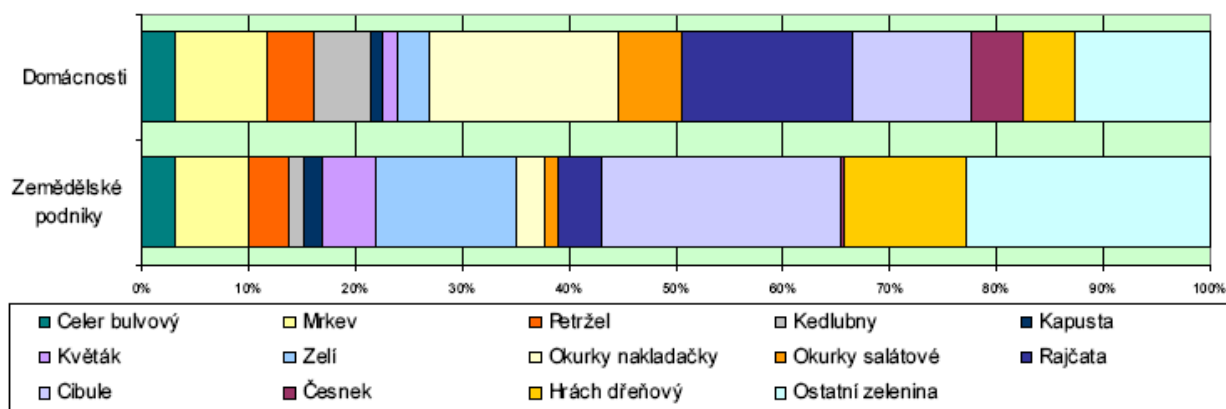
¹² Platné prahové hodnoty jsou: výměra od 1 ha obhospodařované zemědělské půdy, 1 500 m² pěstovaných intenzivních plodin (sady, zelenina, květiny), 1 000 m² vinic, 300 m² skleníků a pařenišť, chov od 1 ks skotu, 2 ks prasat, 4 ks ovcí a koz, 50 ks drůbeže, 100 ks králíků, 100 ks kožešinových zvířat. A dále všechny podnikatelské subjekty s chovem ryb na vodní ploše bez vymezení výměry ([http://www.czso.cz/csu/2007edicniplan.nsf/t/7C002EFE38/\\$File/213207k.pdf](http://www.czso.cz/csu/2007edicniplan.nsf/t/7C002EFE38/$File/213207k.pdf)).

Druhá struktura ovocných stromů v domácnostech a zemědělských podnicích

Obrázek 7: **Druhá struktura ovocných stromů v domácnostech a zemědělských podnicích v roce 2006** Český statistický úřad. *Zemědělská produkce domácností v roce 2006*. Dostupné na: <http://www.czso.cz/csu/2007edicniplan.nsf/p/2132-07>. [Staženo 1. 10. 2009]

Druhá skladba zeleniny v domácnostech a zemědělských podnicích

Obrázek 8: **Druhá skladba zeleniny v domácnostech a zemědělských podnicích v roce 2006** Český statistický úřad. *Zemědělská produkce domácností v roce 2006*. Dostupné na: <http://www.czso.cz/csu/2007edicniplan.nsf/p/2132-07>. [Staženo 1. 10. 2009]

Mizející samozásobitelství na moravském venkově postihuje sonda z přelomu let 2006 a 2007 shrnutá do publikace *Na tom našem dvoře*. Fotografie s příležitostnými komentáři reflektují stav ve 13 obcích mikroregionu Draňovská vrchovina a jsou svědectvím o ztrácejícím se mikrosvětě samozásobitelů. Sonda navazuje na cyklus fotografií *Kulisy venkovského života*, jehož cílem bylo „postihnout souvislosti mezi změnami dobového kulturního kontextu a vizuální dimenzí venkovského prostoru, jejich případné environmentální implikace. Pozornost je věnována svěbytnému fenoménu kutilství, venkovské estetiky, používaným materiálům a recyklaci“ (Bačovský, Galčanová, Klvač, Košťál, 2006: 3).

Dílčího aspektu samozásobitelství – domácí produkcí vepřového masa se dotýká článek Zbyňka Ulčáka¹³. Autor se v něm zabývá původem tradice produkce vepřového, zvláště si všímá prezentace této tradice přes umění. Upozorňuje na skutečnost, že domácí produkce potravin může být spojována s vysokou kvalitou a představou „šťastných prasat“, ale ve skutečnosti mají podmínky chovu daleko k welfare.

Vždy z určitých zorných úhlů se tématu samozásobitelství dotýkají také diplomové práce studentů a studentek Katedry environmentálních studií Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně¹⁴. Autoři se ponejvíce věnují zahrádkaření, fenomém samozásobitelství je tak zmiňován právě v souvislosti s produkční funkcí zahrad. P. Příbylová se ve své diplomové práci zabývala otázkou, zda pronikají ekologizační tendence do zahrádkářských časopisů a k organizovaným zahrádkářům a zjistila, že pronikání těchto prvků je jen velmi pozvolné. Provedený výzkum současně potvrdil, že se mění funkce zahrady z užitkové na zahradu rekreačního typu. V diplomové práci R. Šimice lze najít téma proměny zahrady vlivem chalupářů. Autor si všímal souvstažnosti mezi zahradou a chalupou v reflexi jejích majitelů. E. Vyhnánková si ve své bakalářské práci položila výzkumnou otázku, v čem se liší podoba zahrady náležející k domu vzniklému suburbánním způsobem a podoba zahrady náležející k domu, který takto nevznikl. Rozdíly zkoumala na základě předem vydefinovaných prvků, které souhrnně označila jako „katalogové“ prvky, environmentálně příznivé prvky a prvky indikující hospodářské využití zahrady.

2. 1. 2. 2 Témata výzkumu samozásobitelství v zahraniční literatuře

Klesající tendenci samozásobitelství je možné u nás pozorovat od 90. let 20. století, ale v zemích západní Evropy začal tento trend ještě dříve. Jak uvádí Mintel (1999, cit. podle Bhatti, Church, 2001), úbytek zahrad pro hospodářské využití a současný nárůst zahrad pro rekreační účely lze sledovat ve *Velké Británii*. Příčiny těchto změn jsou podle Wiliamse (1995, cit. podle Bhatti, Church, 2001) spojeny se změnami ve společnosti a souvisí s orientací člověka na výkon povolání i celkové zvýšení životní úrovně. Zahrady jsou spíše místem oddychu, než místem

¹³ ULČÁK, Z. Lookin' for some down-home cookin'? A case study of household pork production in the Czech Republic. In KAISER, M., LIEN, M. N. *Ethics and the politics of food*. The Netherlands: Wageningen Academic Publisher, 2006, s. 297 – 300.

¹⁴PŘIBYLOVÁ, P. *Vliv ekologizačních tendencí v organizovaném městském zahrádkaření*. Diplomová práce, Brno: MU, 2005. 80 s. ŠIMICE, R. *Zahrady českých a moravských rekreačních chalup, zvláště pak v horských oblastech*. Diplomová práce, Brno: MU, 2004. 67 s. VYHNÁNKOVÁ, E. *Podoby zahrad v městské části Brno – Ořešín*. Bakalářská práce, Brno: MU, 2008. 49 s.

práce. Tara Garnett¹⁵ (Garnett, 2009) se ve svém článku zabývá městským zemědělstvím v Londýně a uvádí, že ačkoli Londýn jen velmi málo přispívá k celkové produkci potravin ve Velké Británii, rozsah činností i pěstovaných rostlin je široký. Vedle komerčně využívané zemědělské půdy, parků, městských farem, komunitních zahrad (které jsou ponejvíce zaměřeny na pěstování květin nebo okrasných rostlin) či školních zahrad zmiňuje také soukromé zahrady, které vlastní polovina domácností, což tvoří téměř 20 % plochy Londýna. Jak dokládá výzkum z 50. let 20. století, 14 % londýnských zahrad sloužilo v té době k produkci ovoce a zeleniny (Wibberley, 1959, cit. podle Garnett, 2009), což je v současnosti nepravděpodobné. Co se týká sadů, těch je v Londýně okolo 15 a mnoho dalších v okolí. Dále uvádí, že je v Londýně okolo 30 000 aktivních zahrádkářů, kteří zahradníčí na přidělovaných zahrádkách, a zmiňuje skutečnost, že v minulosti byly zahrádky určeny spíše pro osoby s nižšími příjmy nebo pro důchodce: v roce 1993 jen 6 % zahrádkářů bylo ve Velké Británii pod 35 let a 65 % přes 50 let. Dnes je situace jiná: dnešní zahrádkáři jsou často mladší a lépe situovaní (Crouch, 1997, cit. podle Garnett, 2009). Přesná čísla o množství lidí, kteří se ve Velké Británii věnují zahrádkaření, nejsou k dispozici. Jako nejvíce pravděpodobný kvantitativní údaj je, že každá 45. domácnost ve Velké Británii má zahrádku (Crouch, 1999, cit. podle Hopkins, 2009). Zahradničení je ve Velké Británii velmi populární, což dokládá skutečnost, že 4/5 dospělých Britů tvrdí, že jsou zahradníci a 39 % z nich intenzivní (Gardening Review, 1997, cit. podle Garnett, 2009). Ve Velké Británii existuje také množství projektů, ve kterých hraje zahradničení terapeutickou roli. Takovým je např. projekt „Uzdravujících zahrad“, jehož cílovou skupinou jsou nevládní a chronicky nemocní (Crouch, Ward, 1994, cit. podle Garnett, 2009). Tento model se pozvolna etabluje i v našem prostředí. Je uplatňován především neziskovými organizacemi, které integrují své klienty do prací na farmách, přičemž tyto farmy jsou nejčastěji provozovány v režimu ekologického zemědělství. Britská studie si také všímá zajímavého aspektu pěstování rostlin v městském prostředí, a to možné kontaminace těchto plodin průmyslovým znečištěním a dochází k závěrům, že není důvod k obavám, protože konzumace městských výpěstků je srovnatelná s produkcí konvenční venkovské farmy (MAFF, 1998, cit. podle Garnett, 2009). Městské zemědělství se významně podílí také na kvalitě životního prostředí. Na jedné straně jsou uplatňovány v zemědělských podnicích výhradně postupy konvenčního zemědělství, na druhé straně však ani v zahrádkách nedochází často k naplňování principů, které mají blízko přírodě. Jedna ze studií naznačuje, že 38 % zahrádkářů jezdí na své pozemky, 75 % používá insekticidy a jedna třetina prostředky na hubení plevelů (Saunders, 1993, cit. podle Garnett, 2009). Ačkoli se zvyšuje zájem o produkty ekologického zemědělství,

¹⁵ GARNETT, T. *Urban agriculture in London: rethinking our food economy*. City case study London. Dostupné na: <http://www.trabajopopular.org.ar/material/London.pdf>. [Staženo 9. 11. 2009]

zvyšuje se také množství chemikálií, které jsou využívány v zahradách, a to jako herbicidy na trávníky nebo jiné plochy. Obecně se ale dá říci, že množství fungicidů i herbicidů, které jsou používány pro zahrádkářskou činnost kleslo, a to z 440 t v roce 1992 na 266 t v roce 1997 (Garnett, 2009: 458). Význam zahradničení je také v kompostování a obecně v redukci odpadů. Jak ukázala jedna ze studií provedená v jižním Londýně, 70 % zahrádkářů kompostuje biologický odpad (Community Recycling in Southwark Project, 1999, cit. podle Garnett, 2009) a pěstování plodin snižuje množství produkovaných odpadů tím, že samozásobitelé nekupují balenou zeleninu. Význam městského zahradničení se dotýká také ekonomické stránky tohoto jevu. V Londýně neexistuje žádný komerčně životaschopný komunitní projekt, který se zabývá produkcí potravin, vždy musí být dotován nebo být realizován za pomoci dobrovolníků. Produkce vlastních potravin není ani pro jednotlivé zahrádkáře tak významným ekonomickým přínosem, protože význam vlastní zahrádky není spatřován v její ekonomické efektivnosti (Saunders, 1993, cit. podle Garnett, 2009). I přesto však vlastní produkce šetří lidem peníze, z čehož vychází různé organizace, které přicházejí v Londýně s komunitními projekty pro lidi s nízkými příjmy. Přestože se tyto projekty neosvědčily jako zcela ekonomicky efektivní, přinášejí řadu jiných významných benefitů, jako jsou přínosy zdravotní, environmentální nebo sociální (snížení zatížení sociálních služeb). Lze shrnout, že udržitelná potravinová strategie pro Londýn znamená celkové přehodnocení tohoto konceptu také na vyšší úrovni. Městské zemědělství je spíše ekonomicky nevýhodné a musí čelit developerským tlakům. Přesto jsou v Londýně položeny dobré základy pro další rozvoj zahrádkářství, potažmo samozásobitelství. Zahradničení je také populární ve **Francii**, kde jsou od 90. let 20. století populární zelinářské zahrady (Librová, 2003).

Okrajově se tématu samozásobitelství věnuje Lena Jarlów¹⁶, a to v souvislosti s otázkou důležitosti víkendových chalup po obyvatele **Švédska**. Ačkoli hlavní funkcí „druhých domovů“ je především „mít co dělat“, řada lidí se věnuje mj. právě pěstování květin a zeleniny, prořezávání stromů, sbírání plodů a jiným podobným věcem. Jak uvádí autorka, pro mnoho lidí je přítomnost ve venkovském prostředí mnohem větší příležitostí k navázání sociálních kontaktů, než je tomu ve městě.

¹⁶ JARLÖW, L. Leisure lots and summer cottages as places people's own creative work. In CROUCH, D. *Lesure/tourism geographies, practices nad geographical knowledge*. London, 1999, s. 231 – 237. Dostupné na http://www.google.com/books?hl=cs&lr=&id=uiltnlBk-F4C&oi=fnd&pg=PA231&dq=allotment+gardens&ots=93kwm0D_EH&sig=uTEPNHB0S5PrUcpazBRxxNi9e7U#v=onepage&q=allotment%20gardens&f=false. [Staženo 9. 11. 2009]

Otázkou vztahu mezi zahradničením a příslušností ke společenské třídě se zabývali Bhatti a Church¹⁷. Podle nich je velmi zjednodušující interpretovat zahrádkaření na základě společenských tříd, protože na podobu zahrady má vliv řada vzájemně se ovlivňujících faktorů (věk, pohlaví, příjmy a množství volného času). Zahrada může mít statusotvornou funkci, ale jak zmiňují autoři, tato funkce není tou nejpodstatnější.

Vlivy zeleně na zdraví, životní pohodu a sociální bezpečí se zabývá článek holandských autorů.¹⁸ Autoři definují tzv. vitamín G, což je zeleň, která člověka obklopuje (G = green space). Kromě vlivu městské zeleně obecně si všímají také vlivu zahrádkaření a docházejí k závěrům, že tento druh činnosti působí na psychické i fyzické zdraví člověka: dochází k redukci cholesterolu, úrovně stresu i duševní únavy. Vztahem mezi městským zemědělstvím a zdravím se zabývá také Tara Garnett a uvádí dílčí závěry výzkumů jiných autorů. Podle britské studie P. Saunderson zahrádkáři věří, že zahrádkaření zlepšuje jejich zdraví (Saunders, 1993, cit. podle Garnett, 2009). Závěr amerického výzkumu dokazuje, že zahrádkáři se těší lepšímu fyzickému i psychickému zdraví než ti, kteří se této aktivitě nevěnují (Anon, 1991, cit. podle Garnett, 2009). V. Ninez¹⁹ zmiňuje, že ačkoli se hovoří o roli polního hospodářství v souvislosti se *zmírněním nedostatku potravin a podvýživy*, bez oficiální pozornosti jsou domácí zahrádky, které jsou oproti polnímu hospodářství ponejvíce spravovány ženami. Zahrádky slouží nejen k udržování genetické diverzity, ale mají funkci experimentální - díky nim se rozšířila řada plodin, které dnes považujeme za běžné (např. brambory).

2.2 Ekologické zemědělství

Ekologické zemědělství bývá chápáno jako druh hospodaření, který je v souladu s přirozenými přírodními cykly a závislostmi. V užším smyslu jde o používání takových postupů, které jsou v souladu s člověkem a krajinou, a které dbají o zdraví půdy, rostlin a zvířat. Od 1. ledna 2009 nabylo na účinnosti Nařízení Rady (ES) č. 834/2007, které definuje ekologickou produkci jako „celkový systém řízení zemědělského podniku a produkce potravin, který spojuje osvědčené environmentální postupy, vysokou úroveň biologické rozmanitosti,

¹⁷ BHATTI, M., CHURCH, A. *Cultivating Natures: Homes and gardens in late modernity*. *Sociology*, 2001, roč. 35, s. 365-383, Dostupné na [www: http://soc.sagepub.com/cgi/content/abstract/35/2/365](http://soc.sagepub.com/cgi/content/abstract/35/2/365). [Staženo 19. 11. 2009]

¹⁸ GROENEWEGEN, P., VAN DEN BERG, A., DE VRIES, S., VERHEIJ, R. *Vitamin G: effects of green space on health, well-being, and social safety*. Dostupné na: <http://www.biomedcentral.com/1471-2458/6/149>. [Staženo 9. 11. 2009]

¹⁹ NINEZ, V. K. *Household gardens: Theoretical considerations on an old survival strategy*. Lima: International Potato Center, 1985. 41 s. Dostupné na: http://www.google.com/books?hl=cs&lr=&id=JiLX1IeMoi0C&oi=fnd&pg=PA5&dq=allotment+gardens+food+production&ots=J2Du2AHn2e&sig=RRTKZMLp-iBz1_j9F21Ryu3Ca0E#v=onepage&q=allotment%20gardens%20food%20production&f=false. [Staženo 9. 11. 2009]

ochranu přírodních zdrojů, uplatňování přísných norem pro dobré životní podmínky zvířat a způsob produkce v souladu s požadavky určitých spotřebitelů, kteří upřednostňují produkty získané za použití přírodních látek a procesů. Ekologický způsob produkce tak plní dvojí společenskou roli, když na straně jedné zajišťuje zvláštní trh odpovídající na spotřebitelskou poptávku po ekologických produktech a na straně druhé přináší veřejné statky přispívající k ochraně životního prostředí a dobrým životním podmínkám zvířat, jakož i k rozvoji venkova“ (Nařízení Rady, 2007: 1). Zákon č. 242/2000 Sb. o ekologickém zemědělství upravuje jen ty oblasti, které nejsou v nařízení zmíněny, a EU je ponechává na úpravě jednotlivých zemí.

2. 2. 1 Vznik a principy ekologického zemědělství

Od začátku 1. poloviny 20. století dochází v tradičním zemědělství ke změnám, které byly vyvolány migrací zvyšujícího se počtu lidí z venkova za prací do měst. Rozvíjející se průmysl zasáhl i do zemědělství, což již po první světové válce přineslo řadu problémů (např. problémy s plodností hospodářských zvířat). Proto je možné již v této době ve střední a západní Evropě sledovat první reakce na negativní vývoj zemědělství, a to u Rudolfa Steinera či Alberta Howarda.

Rozvoj zemědělské produkce nastává v 50. a 60. letech 20. století v Evropě v souvislosti s poválečným nedostatkem potravin a se snahou jednotlivých zemí po soběstačnosti. Řešením bylo industrializované/intenzivní zemědělství, které se tak na dlouhou dobu stalo jediným způsobem efektivního hospodaření, ačkoli alternativní způsoby se ojediněle objevovali na různých místech Evropy, Československo nevyjímaje.

Zemědělství v současné době čelí celosvětově řadě problémů, jako jsou znečištění životního prostředí používáním agrochemikálií, nevhodné zásahy do krajiny, sociální problémy zemědělců, vylidňování venkova, snížená kvalita potravin, ohrožování zdraví populace, špatné zacházení se zvířaty. V souvislosti s nárůstem světové populace dochází ke zvyšování nároků na zabezpečení obživy pro miliardy obyvatel. Rostoucí spotřeba zvyšuje tlak na produkci potravin, což přináší nejen zvýšené výnosy zemědělské produkce prostřednictvím intenzivního zemědělství, ale také nevyčíslitelná rizika ve formě narušení či ztráty biodiverzity, devastaci půdy či zhoršení životního prostředí. Aby tyto problémy mohly být účinně řešeny, nabízí se variantní řešení k tradičnímu intenzivnímu způsobu zemědělství, a to zemědělství ekologické (biologické, organické), které se také u nás od 90. let 20. století stává reakcí na „tradiční“ intenzivní zemědělství (od roku 1994 je součástí zemědělské politiky EU).

V ekologickém zemědělství je používána řada metod, přičemž všechny spojují podobné principy. Z nich vybočuje nejvíce biodynamické zemědělství, které se v řadě praktických aplikací odlišuje od současného ekologického zemědělství.

Rámcové principy ekologického zemědělství lze vydefinovat do těchto oblastí:

- péče o hospodářská zvířata: jsou zavedeny přísné normy pro životní podmínky zvířat, respektovány jsou jejich etologické potřeby, péče o zdraví zvířat je založena na podpoře přirozené imunologické obrany (a to i výběrem vhodných plemen a chovatelských postupů);
- zachování trvale udržitelného prostředí: jsou respektovány přírodní systémy a cykly, udržuje se a zlepšuje dlouhodobá úrodnost půdy a kvalita vody a jejich ekologické funkce (zvyšovat obsah organické hmoty a humusu v půdě, zlepšovat fyzikální stav a podporovat společenstva půdních organismů, hospodařit bez agrochemikálií), přispívá se k vysoké úrovni biologické rozmanitosti, odpovědným způsobem se využívá energií, přírodních zdrojů a odpadů, péče o zdraví rostlin je založena na preventivních opatřeních (výběr druhů a odrůd odolných vůči chorobám a škůdcům), ožívuje se venkovská krajina (estetická funkce se prolíná s praktickou, agroturistika);
- produkce potravin a krmiv ve vysoké kvalitě: k produkci se používají postupy, které nepoškozují životní prostředí, zdraví lidí, rostlin či zvířat;
- místní rozměr: vytváření pracovních míst v regionu, podpora místní ekonomiky, směna, osidlování venkova, využití místních zdrojů – práce v uzavřených cyklech, posilování pozitivních vztahů k regionu, k půdě, k lidem.

Tato práce se věnuje jen dvěma principům ekologického zemědělství, a to: péči o hospodářská zvířata a zachování trvale udržitelného prostředí. Produkce potravin a krmiv ve vysoké kvalitě a místní rozměr jsou principy, které jsou spíše spojovány s aktivní ekonomickou činností, což samozásobitelství není.

2. 2. 2 Ekologické zemědělství a péče o hospodářská zvířata

Vztah člověka a zvířete se v průběhu dějin vyvíjel. Je nepochybné, že pro pravěkého lovce – sběrače byla příroda jak zdrojem obživy, tak místem řady nebezpečí, kterým musel čelit. Člověk žil tehdy v těsném sepejetí s přírodními cykly, jeho život byl závislý na výsledcích soupeření se zástupci jiných živočišných druhů. Rodící se domestikace (od 12 000 př. n. l.) proto znamenala pro člověka konec závislosti pouze na lovu, zároveň však zrodila promyšlený systém využívání jiných tvorů, který přetrval až do novověku. Renesance přinesla sice začátek moderního myšlení, to ale bylo zaměřeno na jedinečnost člověka a jeho schopností. Zdůrazňovaný rozdíl mezi člověkem a ostatními živočichy jen vyústil v posílení antropocentrického pohledu na svět. Přesto došlo k prvním výrazným změnám lidského chování k produkčním zvířatům, protože lidský svět se stával více nezávislým na světě přírodním.

Další změny nastaly od poloviny 18. století po nástupu první průmyslové revoluce, kdy se vztah člověka ke zvířeti postupně začal zužovat na vybrané druhy coby přátele či společníky pro volný čas (pes, kočka nebo želva, had a jiné). V 19. století se pozornost člověka obrátila také

k ochraně zvířat, zvířata začala být vnímána jako bytosti se svými potřebami. Tato změna, která vzešla z městského a buržoazního prostředí, byla vyvolána odklonem člověka od přírody. Kritika zaměřená na podmínky chovu zvířat, jejich kruté zabíjení i požívání dala vzniknout řadě organizací i myšlenkových proudů. I když první spolek na ochranu zvířat vznikl v Anglii již v roce 1824, šlo z počátku „pouze“ o nekoncepční upozorňování malé skupiny lidí na dílčí problémy jako je přetěžování tažných zvířat, bití zvířat, později docházelo ke kritickým reakcím na prováděné pokusy na zvířatech či velkochovy. Silným kritickým tématem se také stalo požívání masa, což mělo za následek vznik vegetariánských společností (v Manchesteru byla v roce 1847 založena první Anglická vegetariánská společnost, u nás v roce 1929 Československý vegetářský klub).

Sílicí kritika krutého zacházení se zvířaty vyvolala ve 20. století řadu koncepčních a legislativních změn a umocnila empatii lidí ke zvířatům. Vztah lidí ke zvířatům začal být více vnímán jako etický problém. Etika jako filosofická disciplína se věnuje člověku a jeho jednání, zaměřuje se především na vztahy mezi lidmi. Představuje ideální model chování člověka, protože nastiňuje způsob, jak by měl člověk jednat. Dílčí disciplína etiky – ekologická etika představuje „soubor zásad a pravidel, která člověku naznačují, jak by se měl chovat ve svém obcování se vším mimolidským světem“ (Kohák, 2006: 16). Součástí ekologické etiky je etika ochrany zvířat, která předkládá ideální model chování člověka k ostatním živočichům. Klade si řadu otázek, z nichž nejvíce frekventované jsou, zda člověk má právo zvířata zabíjet kvůli požívání masa či zda zvíře může trpět. Na druhou stranu industrializace zemědělství vytvořila z řady živočišných druhů „továrny na potravu“, přičemž potřeby společnosti se staly automatickým ospravedlněním každého postupu. To se ovšem stalo také předmětem ostré kritiky²⁰.

Dnešní člověk již není (kromě hrstky vesničanů) vystavován přímému kontaktu s hospodářskými zvířaty a tudíž si k nim nedokáže vypěstovat „zdravý“ vztah. V současné euro-americké civilizaci je zjevné, že domácí hospodářská zvířata přestávají být integrální součástí lidské existence a jsou brána jako svět sám pro sebe, bezprostředně oddělený od světa lidí. Proces vykrmení a porážky užitkových zvířat je současnému konzumentovi a zákazníkovi naprosto lhostejný. Soudobý antropocentrický duch nejvýstižněji vyjádřil znalec starých indických kultur a autor četných knih o citovém životě zvířat J. M. Masson: „Proč byl život hospodářských zvířat po tisíciletí ignorován? ...protože je v našem vlastním zájmu o nich nic nevědět; je snazší se distancovat od bytostí, které požíváme, když o nich nevíme vůbec nic“ (Čejka, 2005: 97).

²⁰ Ruth Harrisonová publikovala v roce 1964 *Animal Machines*, Andrew Linzey vydal *Animal Rights* v roce 1979, Peter Singer *Animal Liberation* v roce 1990 (Webster, 1999: 5).

Praktickým vyústěním etiky ochrany zvířat je chov zvířat v ekologickém zemědělství, které představuje soubor konkrétních opatření a zásad, která jsou uplatňována při chovu zvířat. Vznik ekologického zemědělství významně přispěl k postupnému přehodnocování vztahu člověka a jiných živočišných druhů. V chovu zvířat se začínají uplatňovat 2 základní teoretické koncepce či názorové proudy v ochraně zvířat: koncepce svobody zvířat a jejich práv a koncepce životní pohody – welfare s praktickým vyústěním v tzv. pěti svobodách. Je však třeba zdůraznit, že chov podle pravidel ekologického zemědělství je komplexnější než pouze welfare chovy.

Koncepce svobody zvířat a jejich práv je analogická s myšlenkou lidských práv. Zvířata by podle ní neměla být zneužívána a využívána, protože mají svá práva i hodnotu. Tato koncepce vylučuje chov zvířat pro potravu, výzkum a zábavu vedoucí k utrpení či smrti.

Koncepce životní pohody – welfare stanoví hranice pro využití zvířat (zvířata se smějí využívat i zabít). Nezbytným předpokladem ale je, že zvířatům umožní člověk žít důstojný život. Podle Hughese van Puttena „životní pohoda zvířat je stav naplnění všech materiálních a nemateriálních podmínek, které jsou předpokladem zdraví organismu, kdy je zvíře v souladu se svým životním prostředím“ (Šarapatka - Urban, 2005: 35). Podobně Webster: „Pohoda zvířete je určena jeho schopností vyhnout se strádání a zachovat si zdatnost“ (Webster, 1999: 10).

Konkrétně je koncepce životní pohody – welfare obsažena v tzv. **pěti svobodách**. Ty sice nepřinášejí optimální model pro chov zvířat, nicméně jsou nosným vodítkem pro důstojné zacházení se zvířaty. Byly definovány počátkem 90. let 20. století Britskou radou pro ochranu hospodářských zvířat (Šarapatka – Urban, 2005: 35 – 36 a Webster, 1999: 11):

- **svoboda od hladu, žízně a podvýživy** – nerušený přístup k čerstvé vodě a krmivu zaručuje plné zdraví a tělesnou zdatnost;
- **svoboda od nepohodlí** – poskytnutí odpovídajícího prostředí včetně úrkytu a pohodlného místa k odpočinku;
- **svoboda od bolesti, zranění a onemocnění** – prevence anebo rychlá diagnóza a léčení;
- **svoboda od strachu a stresu** – zajištění takového prostředí a zacházení, při kterém bude vyloučeno psychické strádání;
- **svoboda projevit přirozené chování** – poskytnutí dostatečného prostoru, vhodného prostředí a společnosti zvířat téhož druhu;
- **svoboda vykonávat svobodně a osobně kontrolu nad vlastní životní pohodou** – tím se vyhnout nejen utrpení, ale i stavu umrtvující nečinnosti (šestá svoboda doplněná J. Websterem).

Z těchto teoretických východisek lze vydefinovat praktická doporučení pro chov zvířat, která lze pro ekologické zemědělství shrnout do následujících dílčích principů/postupů ekologického zemědělství:

1) Krmení zvířat: používají se primárně pouze ekologicky vyprodukovaná krmiva - přípustná jsou krmiva pěstovaná v průběhu přechodného období z konvenčního způsobu hospodaření na ekologický do výše až 30 % (z vlastního podniku až 60 %) krmné dávky, základem výživy mláďat savců je přírodní mléko, nejlépe od jejich matek; zvířata mají stálý přístup na pastvu nebo ke krmivu, růstové stimulanty ani syntetické aminokyseliny se nepoužívají;

2) Etologické aspekty: pro zvířata je nutné vytvořit takové podmínky, které jim umožní přirozený pohyb (např. volný přístup k pastvě nebo do výběhu, plocha pro ležení a odpočinek s dostatečným množstvím suché podestýlky, podlahy stájí musí být v plném provedení), prostory musí zaručovat dostatečnou teplotu a vlhkost či proudění vzduchu, musí být prostorné tak, aby zvířata mohla projevit všechny své přirozené potřeby;

3) Léčení zvířat: péče o zdraví je založena na prevenci nálezů, přičemž prevence nálezů vychází z vhodného výběru plemena, chovatelských postupů, kvalitním krmivem i ustájením; při výběru plemen je brán zřetel na schopnost plemene přizpůsobit se místním podmínkám; doplňování stáda/hejna by mělo být jen ekologicky odchovanými zvířaty – pokud je takových zvířat nedostatek, je možné za přísných podmínek doplnit stav i konvenčním zvířetem; rozmnožování zvířat probíhá přirozeně (bez navození hormonů nebo podobnými látkami), ale je také povoleno umělé oplodnění (nikoli klonování a přenos embryí); zakázáno je preventivní používání chemických alopatických léků a antibiotik, používají se fytotherapeutika a homeopatické léky (syntetická chemická alopatická veterinární léčiva lze použít za dodržení přísných podmínek, a to v případech, kdy je použití jiných léků nevhodné), použití imunologických veterinárních léčiv je povoleno; v odůvodněných případech může docházet - jen odborníkem - k zákrokům jako ořezávání zobáků nebo zubů, krácení ocasů i kastraci, utrpení musí být však na co nejnižší úrovni, a to i během porážky;

4) ekologické aspekty: počet zvířat na jednotku plochy je omezen, aby se minimalizovaly negativní vlivy na životní prostředí (udusání půdy, eroze apod.); celková intenzita chovu je taková, aby nebyl překročen limit 170 kg dusíku ročně na hektar zemědělsky využitá půda.

2. 2. 3 Ekologické zemědělství a zachování trvale udržitelného prostředí

Proměnu krajiny jako důsledek zemědělské činnosti člověka lze sledovat již od neolitu. Razantní změna tváře krajiny však nastává s rozvojem intenzivního zemědělství ve 20. století: scelování pozemků, rozorávání mezí, omezování či rušení krajinných prvků vedlo k soustavnému snižování úrodnosti půdy. Vizuální unifikace krajiny se zdála být normou.

Ekologické zemědělství naopak staví na obnově či podpoře takových prvků v krajině, které podporují diverzitu, zamezují erozi a stabilizují ekosystém.

Primárním cílem rostlinné produkce je přispět k zachování a zvýšení úrodnosti půdy a k předcházení půdní erozi. Toho je možné dosáhnout volbou vhodných odrůd a druhů, víceletým programem střídání plodin, recyklací organických materiálů a pěstitelskými postupy. Při rostlinné produkci se v ekologickém zemědělství dbá nejen na nezávadnost výpěstků, podstatnější roli hraje nakládání s půdou, resp. zachování její úrodnosti. Podstatným principem ekologického zemědělství je také péče o krajinu a zachování lokální diverzity. Proto je v ekologickém zemědělství zakázáno používání syntetickým fungicidů a insekticidů pro hubení plevelů a škůdců, syntetických hnojiv a jsou praktikovány osevní postupy k udržení úrodnosti.

Při pěstování rostlin jsou v ekologickém zemědělství dodržovány konkrétní postupy, které lze shrnout do následujících dílčích principů/postupů ekologického zemědělství:

1) Zamezení erozi a zvyšování úrodnosti půdy: úrodnost půdy se udržuje vyváženými osevními postupy: pěstováním jetelovin a luskovin, speciálních rostlin pro zelené hnojení a střídáním hluboko kořenících rostlin s mělce kořenícími; úrodnost se zvyšuje také hnojením organickými hnojivy a vhodným zpracováním půdy (kypření půdy, orba apod.);

2) Plevel a škůdci: není dovoleno používání syntetických fungicidů a insekticidů k ochraně rostlin proti chorobám a na hubení škůdců, ochrana je založena na biologických, biotechnických metodách (zakrývání netkanou textilií nebo plastovou folií) a na samoregulujících funkcích; plevel se navíc regulují mechanicky (např. vláčení branami), termicky (tj. ohřev plamenem) nebo se užívá mulčování; prevence škod způsobených chorobami, plevele nebo škůdci vychází z ochrany přirozenými nepřáteli, volby druhů a odrůd, ze střídání plodin a pěstitelských postupů; pokud se prevence ukáže jako neúčinná, je možné používat jen přesně vymezené přípravky;

3) Rozmnožovací materiál: musí pocházet z ekologické produkce, genetické modifikace jsou zakázané, volba odrůdy musí odpovídat podmínkám stanoviště, za stanovených podmínek je umožněno použít i osiva a rozmnožovací materiál z konvenční produkce;

4) Hnojení: zakázána jsou syntetická hnojiva, hnojení se provádí používáním statkových hnojiv; rostliny jsou vyživovány prostřednictvím půdního ekosystému, nikoli rozpustnými hnojivy přidávanými do půdy; ke hnojení se používá zelené hnojivo, chlévská mrva a kompostované materiály primárně z ekologického zemědělství; je možné používat také biodynamické přípravky;

5) Druhovú pestrost: v ekologickém zemědělství je podporována kvůli diverzitě žijících organismů (predátoři hmyzu...) vytvářením či zachováním stabilizujících prvků v krajině (meze apod.), současně nejsou dovoleny monokultury.

Součástí ekologického zemědělství je vedle pěstování plodin také pěstování ovoce. To má u nás (i ve sledované oblasti) dlouhou tradici. Doklady o pěstování ovoce u nás pocházejí ze 13. – 15. století, ovocnářství bylo v té době rozšířené napříč sociálními vrstvami, najdeme ho nejen v klášterních a zámeckých zahradách, ale také u poddaných. Později – v 17. století – se začínají ustavovat první ovocné školky, v 18. století první spolky. O století později vznikají specializované zahradnické školy a vycházejí pomologická díla. Po vzniku československé republiky se začíná rozvíjet ovocnářský výzkum, po roce 1945 se pěstování ovoce začalo koncentrovat do specializovaných podniků ve vhodných oblastech. Tím se původní samozásobitelská funkce ovocnářství začala pomalu vytrácet.

Ekologické ovocnářství je realizováno ve dvou typech. Rozptýlené výsadby různých druhů vysokokmenů, které vedle produkční funkce plní i funkci estetickou a krajinnou, a soustředěné výsadby nízkokmenů. V obou případech je nutné zvolit kombinace odrůd a druhů, které jsou odolné a rezistentní vůči chorobám (šarka, strupovitost). I pro ekologické ovocnářství platí pravidla pro péči o půdu. Mechanicky rozrušenou půdu je nutné obohacovat kompostem, při zakládání sadu i fosforem (vydrží v půdě po celou životnost sadu). Vysokokmenné sady na celoplošně zatravněné půdě jako jsou pastviny, louky či dvory se zvláště neudržují (vyjma nedopasků, které se sečou 2x ročně). Mladé stromy se přihnojují, dospělé stromy se nemusí hnojit individuálně, postačí hnojení celé plochy pozemku. Intenzivní sady nízkokmenů musí být speciálně udržovány i hnojeny, mezi řadami stromů je udržovaný trávník s příměsí jetele, který se pravidelně sežíná. Jako ochrana stromů proti škůdcům a chorobám se primárně používají přirození biologičtí činitelé nebo biologické přípravky.

V této souvislosti stojí za zmínku také **sběr volně rostoucích rostlin** (borůvky, šípky apod.), který může být považován za samozásobitelskou aktivitu. Tuto činnost lze provádět také v režimu ekologické produkce, přičemž nesmí být ovlivněna stabilita přírodního stanoviště a druhy musí být zachovány. Současně sběratelské oblasti nesmí být nejméně tři roky před sběrem ošetřovány jinými přípravky, než schválenými pro ekologickou produkci.

3 PŘÍPADOVÁ STUDIE OBCE STRAŠÍN NA ŠUMAVĚ

3.1 Charakteristika území

Obrázek 9: Lokalizace zkoumané oblasti

Šetření bylo provedeno v obci Strašín na Šumavě (náležející do Svazku obcí Pošumaví). Historie zdejšího osídlení začíná v mladší době železné (500 př. n. l.), kdy byl kraj osídlen Kelty, od 6. do 10. století lze v oblasti vysledovat trvalé osídlení slovanskými kmeny. Původně hustě zalesněný kraj byl přeměňován na zemědělskou půdu, zemědělství spolu s drobnými řemesly byly po dlouhou dobu – do konce druhé světové války - hlavními zdroji obživy v regionu. Proces kolektivizace se nevyhnul ani tomuto kraji, v obci Strašín bylo založeno Jednotné zemědělské družstvo, což znamenalo výrazné omezení samozásobitelských činností u obyvatel s polnostmi (které byly navíc vyvlastněny). Samozásobitelství ale nebylo zcela utlumeno, a to především v rodinách příslušníků starých rodů, kde přetrvává dodnes. Nedostupnost a prostorová vzdálenost od nejbližších menších center (Kašperské Hory 10 km, Sušice 15 km) zabránily rozvoji průmyslu. Nedostatek pracovních příležitostí je důvodem snižujícího se počtu trvale žijících obyvatel (stav ke 4. květnu 2009 je 365 obyvatel²¹). V obci funguje spolek Včelaři založený v roce 1933, který navázal na činnost Sdružení chovatelů domácího zvířectva. Počátkem 50. let vzniklo Myslivecké sdružení, které se svými 31 členy funguje dodnes (Sucháčová-Hromádková-Helišková, 2004).

3.2 Předmět, cíl a strategie výzkumu, metodologie, operacionalizace a formulace výzkumných otázek

Předmětem výzkumu je samozásobitelství v obci Strašín na Šumavě. Pro potřeby šetření byl vydefinován okruh a rozsah aktivit: v rostlinné produkci se samozásobitelstvím rozumí aktivní činnosti samozásobitele na poli, zahrádce či zahradě o rozměrech větších než 2 ary (200 m²)²², která směřují k výpěstkům. Menší plochy cíleně obhospodařovaných ploch, ani intuitivní pěstování rostlin či okrasné zahrady nebyly do šetření zahrnuty. Samozásobitelským chovem zvířat se rozumí držení takových druhů zvířat, která přinášejí chovateli přímý konzumentský užitek. V ekologickém zemědělství je možné chovat jen vybrané druhy zvířat,

²¹ Toto číslo zahrnuje i počty obyvatel v administrativně přidružených obcích. Ve Strašíně žije 310 obyvatel, v Nahořánkách 18, v Maleči 17, ve Věštině 13 a na Zuklíně pouhých 7 stálých obyvatel (Helišek, J., starosta Strašína, ústní sdělení 4. května 2009).

²² Pro zásobení čtyřčlenné rodiny zeleninou stačí přibližně 230 m², pro potřeby vegetariánské rodiny přibližně necelé 4 ary (400 m²) (Pížel, 1991).

proto předmětem šetření byly jen chovy drůbeže, skotu, koní, ovcí, ryb, prasat, včel, koz a králíků. Chov holubů byl shodně se Zákonem o ekologickém zemědělství vnímán pouze jako zájmový. Současně byl vyloučen chov tzv. domácích mazlíčků (kočka, pes, morče, rybičky apod.). Souhrnně při zemědělské činnosti byly také vyloučeny činnosti směřující ke komerční produkci (provozování rodinné farmy). V rámci obecně definovaného předmětu výzkumu je specifickým předmětem empirického šetření reflexe samozásobitelských aktivit samotnými samozásobiteli, a to v kontextu aplikace konkrétních postupů ekologického zemědělství. Výzkum nezahrnuje celé spektrum hospodářských zvířat, a to proto, že některá se v dané oblasti nevyskytují (prase, kráva, kůň). Do výzkumu byly zařazeny rodiny, které vykazují alespoň jednu z výše uvedených aktivit.

Cíle výzkumu je možné shrnout do těchto okruhů: jaké konkrétní postupy ekologického zemědělství jsou využívány při samozásobitelských aktivitách (v oblasti krmení, etologie, léčení a ekologických aspektů), v jaké intenzitě a důslednosti, jak jsou vnímány a hodnoceny; jaké jsou postoje samozásobitelů k ekologickému zemědělství, resp. zda je tento druh hospodaření ovlivňuje, příp. v jaké míře.

Na základě vydefinovaných cílů výzkumu byla zvolena **výzkumná strategie** kvalitativní – případová studie. V ní dochází ke sběru dat od jednoho nebo několika málo subjektů, jde o postihnutí složitosti, o popis vztahů v jejich celistvosti. Podle Yina lze definovat případovou studii jako „strategii pro zkoumání předem určeného jevu v přítomnosti v rámci jeho reálného kontextu“ (Hendl, 2005: 108).

Jako hlavní **metodou výzkumu** byla použita technika strukturovaného rozhovoru s otevřenými otázkami. Dotazovaní tak odpovídali na předem připravené otázky, přičemž některé z nich byly s ohledem na situaci a smysl vynechány. Jako efektivní se ukázala technika neformálního rozhovoru, čímž došlo ke spontánnímu generování dalších doplňujících otázek. To umožnilo rozvíjet téma rozhovoru a prohlubovalo jeho smysl. Některé rozhovory byly zaznamenány na digitální záznamník. Tam, kde to bylo relevantní, došlo k opakovaným návštěvám respondenta. Pomocnou metodou bylo také pozorování, protože rozhovory probíhaly v domácím prostředí samozásobitelů. Přímý kontakt s prostředím umožnil všimnout si i artefaktů – kulís samozásobitelských aktivit a prostředí, ve kterém samozásobitelství probíhá. To bylo následně fotografováno. Rozhovory probíhaly v průběhu roku 2009.

Procesem operacionalizace, tj. procesem transformace a překlada teoretických pojmů do empiricky zjištělných údajů/znaků, byly vytvořeny definice, které vysvětlují obsah používaných pojmů.

Samozásobitelství se vyznačuje těmito znaky: chov zvířat, ze kterých mají samozásobitelé přímý užitek a pěstování rostlin pro přímou spotřebu/pro krmivo chovaných zvířat.

Samozásobitelské pěstování rostlin je indikováno: existencí prostoru pro pěstování rostlin (pole, sad, zahrada), vlastněním mechanizace a nástrojů (traktor a jeho příslušenství, sekačka, kosa) a pěstováním min. 10 druhů produktů (mrkev, brambory, cibule, petržel, řepa, pšenice, jablka, švestky, rajčata, okurky). Tyto produkty pokryjí samozásobiteli 100 % roční spotřeby.

Způsoby práce samozásobitele v samozásobitelském pěstování rostlin lze pozorovat v těchto oblastech: odstraňování plevelů a škůdců je min. z 80 % mechanické, rozmnožovací materiál získává samozásobitel z 80 % z vlastní produkce nebo směnou, samozásobitelé hnojí vlastním nebo kupovaným hnojem, kompostem nebo zeleným hnojením, mechanizaci používají na 50 % činností, zbylých 50 % činností obstarávají ručně nebo pomocí jednoduchých nástrojů.

Samozásobitelský chov zvířat vykazuje tyto znaky: přítomnost některého z chovaných druhů, existence chovatelských zařízení příznačných pro chov jednotlivých druhů (kurník a výběh v případě slepic, králíkárna, stáj a výběh u ovcí a koz, rybník, včelín) a jejich dílčích částí (místo pro snášení vajec, přístřešky ve výběhu).

Způsoby práce samozásobitele v samozásobitelském chovu zvířat lze v jednotlivých oblastech popsat: 80 % denní krmné dávky pochází z vlastní produkce, zvířata mají volný přístup ke krmivu a do výběhu, výběh je dostatečně velký, léčení probíhá svépomocí nebo zabitím zvířete.

Na základě vydefinovaného předmětu a cíle výzkumu je možné formulovat výzkumné otázky.

Hlavní výzkumnou otázkou je:

Zohledňují samozásobitelé při své práci postupy ekologického zemědělství?

Výzkumné podotázky mohou být definovány takto:

Jaké konkrétní postupy ekologického zemědělství jsou využívány při samozásobitelských aktivitách (v oblasti krmení, etologie, léčení a ekologických aspektů)? V jakém rozsahu a důslednosti?

Jak jsou tyto postupy vnímány a hodnoceny?

Jaké jsou postoje samozásobitelů k ekologickému zemědělství, resp. zda je tento druh hospodaření ovlivňuje, příp. v jaké míře.

Z uvedených výzkumných otázek byla vytvořena baterie otázek:

A) vstupní – obecné otázky:

Čemu se v rámci samozásobitelství věnujete?

Jak dlouho to děláte? Co Vás k tomu přivedlo?

Proč se samozásobitelství věnujete? Jaký má pro Vás smysl? Co to pro Vás znamená?

B) specifické otázky:

Jaké postupy/metody při své práci dodržujete? Inspirujete se např. zahrádkářskými časopisy, vlastní nebo sdílenou zkušeností např. se sousedy, nebo také experimentujete? Držíte se spíše

tradičních postupů, nebo dáváte přednost moderním technologiím (např. použití sekačky místo tradiční kosa)?

Myslíte si, že Vaše činnost/Vaše produkty mohou nést označení „ekologické“? Proč?

Co si myslíte/víte o ekologickém zemědělství?

Jak si myslíte, že se u Vás mají chovaná zvířata? Jaký k nim máte vztah? Proč si myslíte, že se u Vás mají jinak?

Jaký názor máte na chemické hnojení, příp. na chemickou ochranu rostlin?

C) specializační otázky podle druhu činnosti:

Drůbež:

Čím slepice krmíte? Jak často? Jak pořizujete krmivo? Kupujete slepicím vitamíny? Mají ke krmivu trvalý přístup? A k vodě? Jak často měníte vodu? Jaký prostor mají slepice k dispozici? Kde snášejí vejce? Co děláte pro zdraví slepic? Co děláte, když Vám onemocní? Děláte na nich nějaké zákroky?

Králíci:

Čím králíky krmíte? Jak pořizujete krmivo? Jak často krmíte králíky? Krmíte je navečer více? Žijí králíci ve skupinách? V jakých? Co děláte pro zdraví králíků? Co děláte, když Vám onemocní? Děláte na nich nějaké zákroky? Jak provádíte vakcinaci králíků? Čím?

Ovce a kozy

Čím je krmíte? Jak často v zimě? Mají trvalý přístup ke krmivu? A k vodě? A k lizu? Jak pořizujete krmivo? Co děláte pro jejich zdraví? Jak je léčíte? Co děláte, když Vám onemocní? Děláte na nich nějaké zákroky?

Ovocnářství

Sázíte nové ovocné stromy? Jak se staráte o stromy? Ošetřujete je? Čím je hnojíte?

Pěstování rostlin

Jak a čím hnojíte? Kde berete rozmnožovací materiál? Osivo? Jak dbáte o úrodnost půdy? Zamezení erozi? Jak zacházíte s plevelely a škůdci? Dbáte nějakým způsobem o druhovou pestrost?

Včely

Přikrmujete včely? Z čeho máte vyrobeny úly? Jak včely léčíte? Jak a čím dezinfikujete úly? Upravujete křídla královnám? Jak vytáčíte med?

Ryby

Čím je přikrmujete? Jak se o ně staráte?

D) závěrečné otázky:

Myslíte si, že Vaše činnost něčemu/někomu přispívá? Čemu/komu? Domníváte se, že samozásobitelstvím něco získáváte? Co?

Má také nějaké negativní dopady? Na co/pro koho?

Jak si myslíte, že Vaši činnost vnímá okolí? A jak ji hodnotí společnost?

3.3 Výzkumný vzorek

Do případové studie jsem začlenila samozásobitele, kteří splňovali kritéria vydefinovaná v pasáži o předmětu výzkumu v kapitole 3. 2, přičemž počet zkoumaných objektů je výběrový nikoli vyčerpávající, a to s ohledem na skutečnost, že odpovědi se po určité době začaly opakovat a výzkum tak nepřinášel nové poznatky. Oslovení osob z výzkumného vzorku neproběhlo zcela namátkově, vycházelo z osobních znalostí prostředí tazatelky a z odkazů zkoumaných i jiných prostředí znalých osob. Základní jednotkou zkoumaných objektů byla rodina, rozhovory byly pořizovány s jedním či více členy rodiny, výběr respondentů v rámci rodiny byl náhodný, resp. predikovaný aktuální situací. Snažila jsem se o zahrnutí všech generací (pokud to bylo možné). Rozhovory proběhly s 10 samozásobiteli a samozásobitelkami, ve výzkumném vzorku jsou zastoupeny tři respondenti ve věkové skupině do 45 let a sedm respondentů nad 45 let.

Do šetření byly zahrnuty tyto rodiny (číslo označuje počet osob žijících v jedné domácnosti):

A) ... jednou budeme rádi, že budeme mít pole na brambory! (5)

Potomci starého rodu, kteří nepřetržitě žijí na stejném místě po staletí. Silná ukotvenost k místu i charakter žitého prostoru vytváří na jejich dvoře kulisy „typického“ českého venkova. Kromě zahrádky a malého sadu přináležející k usedlosti lesy a záhumenka o rozloze asi 30 arů, na které pěstují zeleninu, pšenici a suší seno. Kromě toho chovají 10 králíků, asi 30 holubů, 15 slepic, včely, psa a kočku, aktivně nimrodí. Maso, vejce, brambory, některé druhy zeleniny a dřevo nekupují.

B) (2)

Osamělou hájenku vystřídali před lety za rodinný domek na periferii obce. Přímý kontakt s přílehlými loukami jim tak umožňuje zajistit jejich 8 slepicím volný a přirozený výběh. Aby mohli efektivně využít trávu ze vzdáleného pozemku, chovají králíky, kterým nadto pěstují burínu a „černou mrkev“. Pozemek přináležející k domu jim umožňuje pěstovat zeleninu (i ve skleníku). Samozásobitel – před odchodem do důchodu hajný - v nedalekém včelínu chová 14 včelstev.

C) ...pro mě je to záliba. (2)

Do Strašína se přistěhovali před desítkami let a od té doby chovali řadu zvířat. Ještě vloni měli kachny. Dnes – v důchodovém věku – se věnují chovu 18 slepic, množství králíků, mají 4 kočky

a psa. Nadto „kvůli krtkům a kvůli myším“ mají párek perliček. K domu přináleží pole se sadem s několika stromy a zahrádka.

D) ...je to vzhledově hezký a je z toho užitek. (4)

Na rodové usedlosti tvořící nejstarší jádro obce postavili dům, ke kterému přináleží množství zemědělské půdy. Tu dílem využívají pro chov ovcí, 10 slepic, holubů a pro pěstování pšenice a brambor, dílem pronajímají. Na podmáčených loukách vybudoval samozásobitel dva rybníky, hráz většího z nich osázel duby a vypustil do něho 200 plůdků kaprů. Občas rybaří. Ačkoli chodí do práce, o vše se stará sám.

E) ...každý musí mít rád svoje zvířata, proto to chová...(3)

Protože k domku, ve kterém trvale žijí, nepatří žádné pole nebo zahrada, chovají 8 slepic přímo na dvoře. Dříve rodina chovala také krávu, ovci, kozu a králíky, ale absence snadného přístupu ke krmení znemožňuje chovat tato zvířata v současnosti. Na zahrádce pěstují mrkev, ředkvičky, hrách, rajčata, celer, okurku, ale většina této plochy slouží k pěstování květin.

F)...všechno dělám tradičně, tak jak dělali naši otcové a dědové, to znamená všechno ruční práce...(2)

Ve staré stodole, která byla součástí někdejší staré pily, chovají 15 ovcí a 19 jehňat. Okolní pozemek s přirozeně meandrujícím potůčkem o rozloze 5, 5 ha využívají na sušení sena a vypásání. V únoru 2009 přišli o koně, kterého používali ke sklizni sena, na uvláčení luk nebo do vozů. Uvažují o koupi nového, ale tento rok to zkusí s traktorem. Nedokážou si to ale představit.

G) (5)

Mladá rodina místního starosty chová 8 slepic, kozu, poníka a psa. Dříve měli i králíky. Z kozího mléka vyrábějí sýry nebo ho používají pro běžnou spotřebu v domácnosti. Zahrádkaření se již z časových důvodů nevěnují, ale na svém sadu zasadili několik vysokokmenů.

H) ...užitek je pro mě podřadná věc. (2)

Trvale žijí v obci od doby, kdy odešli do důchodu, předtím využívali domek jako víkendovní venkované. S pomocí širší rodiny v té době chovali slepice, nyní se – kromě péče o skromnou zahrádku a dvorek s několika stromy – věnují holubaření. Současných 60 holubů chtějí rozšířit na 100. Ačkoli holoubata nejsou hlavním důvodem chovu, občas se v jídelníčku objeví. Z toho důvodu byli zahrnuti také do výzkumného vzorku.

4 SAMOZÁSOBITELSTVÍ VERSUS EKOLOGICKÉ ZEMĚDĚLSTVÍ ANEB VÝSLEDKY VÝZKUMU

Ekologické zemědělství představuje soubor pravidel, která reflektují potřeby zvířat, rostlin, půdy a krajiny. Dodržování těchto zásad – zakotvených v legislativě - vytváří standard pro ekologickou produkci, která je navíc kontrolována. Samozásobitelství je soubor tradovaných i intuitivních postupů, které reflektují především potřeby člověka. Jsou modifikovány zkušenostmi a znalostmi samozásobitelů, přičemž odpovědnost za tyto postupy je plně v kompetenci samozásobitelů. Ti také rozhodují, co je zdravé a přijatelné.

Z hlediska péče o zvířata se v ekologickém zemědělství mluví o welfare, tj. životní pohodě zvířat. Welfare je obsaženo v konceptu tzv. pěti svobod, které jsou východiskem pro konkrétní opatření chovu zvířat. Ekologický zemědělec je vázán přesnými pravidly pro ustájení, volný pohyb, reprodukci, krmení i léčení. Chov zvířat v ekologickém zemědělství přispívá k zajištění cykličnosti, protože poskytuje organickou hmotu i živiny pro obdělávanou půdu. Samozásobitelé nejsou vázáni ideovými ani konkrétními pravidly pro chov zvířat, zvířata jsou v těchto chovech často považována za pouhý výrobní nástroj, ačkoli citový vztah ke zvířatům není zcela vyloučen. Také samozásobitelé pracují v cyklech, ačkoli zajištění cykličnosti není pro ně prioritní motiv.

4.1 Chov hrabavé drůbeže - nosnic

Ekologické zemědělství v chovu hrabavé drůbeže - nosnic

Produkce biovajec nabývá na významu i intenzitě teprve v posledních letech, a to v souvislosti se zvyšujícím se zájmem spotřebitelů nejen o tzv. zdravý životní styl, ale také z důvodu vzrůstajícího povědomí o nevyhovujících podmínkách, ve kterých jsou chovány slepice v konvenčních drůbežárnách. Biovejce se tak pozvolna etablují i na tuzemském trhu. Kvalita biovajec je zjiřitelná již vizuálně, což je podmíněno postupy, které ekologické zemědělství uplatňuje.

Krmivem v ekologickém zemědělství jsou směsi semen olejnin (nebo jejich výlisky či pokrutiny), obilovin nebo brambor upravené šrotováním, přidává se rybí moučka, syrovátka nebo odstředěné mléko, sůl, v zimě občas rybí tuk. Součástí je také čerstvé zelené krmivo (mimo sezonu drcené seno či naklíčené obilí), trvalý přístup k čisté a studené vodě. V ekologickém zemědělství se dává drůbeži „grit (1/3 křemičitý, 2/3 vápenatý) na usazení ve svalnatém žaludku, kde spolu s rotačními pohyby svaloviny tvoří svéráznou formu kulového mlýna, kterým drůbež dokáže rozmělnit i celá zrna obilnin“ (Šarapatka – Urban, 2005: 163). Povoleno je krmení z konvenční produkce, a to ročně max. 10 % v roce 2009 (5 % do konce roku 2011).

V ekologickém zemědělství jsou respektovány **etologické potřeby** zvířat. Drůbež v přirozených podmínkách nežije individuálně, ale tvoří skupiny různověkých jedinců s danou hierarchií (kohout a několik slepic). Respektován je také denní režim a přirozené potřeby drůbeže jako hrabání, snášení vajec, popelení, pročesávání a čištění peří, reprodukce a péče o mláďata. Je možné použít umělé osvětlení s cílem zajištění max. 16-ti hodin světla denně. Samozřejmostí je zajištění dostatečného výběhu (nebo voliéry) s úkryty, krytého nocoviště a místa pro snášení vajec. Drůbež má mít zajištěn přístup na otevřené prostranství alespoň po dobu jedné třetiny svého života. Podlaha stáje je tvořena pevným povrchem a podestýlkou, část plochy slouží jako kaliště. Nedílnou součástí je dostatečné množství hřad na sezení. V ekologickém zemědělství jsou přesně definovány plochy stájí a výběhů²³. Současně je omezen počet chovaných nosnic v jedné drůbežárně, a to 3 000 ks (Šarapatka – Urban, 2005: 165).

Zdraví drůbeže je zajišťováno především přes plnohodnotnou výživu v podobě pestrých krmných směsí. Zkracování zobáků je možné povolit kontrolní organizací, avšak tento zákrok musí být odůvodněn a proveden kompetentní osobou s dodržáním zásady minimalizace utrpení.

Samozásobitelství v chovu hrabavé drůbeže – nosnic a perliček

U chovu hrabavé drůbeže lze vysledovat silný důraz na produkci vajec („*slepice máme kvůli vajíčkům*“), protože konvenční „*jsou bledý a nestojí za nic*“. Vajíčka perliček prý navíc nemají cholesterol. Jsou i tací samozásobitelé, kteří svoji slepici nedokáží zabít a sníst, ačkoli maso jedí a kupují, protože „*když to koupíš, tak je to něco jiného, to si nezabila*“. Ve většině případů je součástí slepičího hejna také kohout, v menšině je možné se setkat s vlastním chovem kuřat (tato činnost není cílená, vzniká spíše spontánně).

Z hlediska konceptu tzv. 5 svobod je bez výhrad dodržována svoboda od hladu, žízně a podvýživy a je současně naplněn požadavek na **krmení** v ekologickém zemědělství. Ve všech sledovaných případech nevykazovaly slepice známky podvýživy, přístup ke krmivu i čisté a studené vodě byl trvale přístupný. Slepice jsou nejčastěji krmeny obilovinami, brambory, směsí burýny a šrotu a domácími zbytky (zužitkování zbytků bylo v jednom případě motivem pro chov slepic). Krmivo (nebo jeho část) pochází z vlastní produkce jen v některých případech, většinou bývá do(na)kupováno, a to z konvenčních zdrojů. Ojedinele samozásobitelé přidávají do krmiva vitamíny, ve většině případů nejsou však slepicím dávány.

Svoboda od nepohodlí, svoboda od strachu a stresu a svoboda projevit přirozené chování nebyla zaručena ve všech sledovaných případech. **Etologické i ekologické požadavky** vydefinované ekologickým zemědělstvím tak nebyly zcela naplněny. Objevovaly se situace, kdy slepice jsou drženy na malých plochách bez zeleně (viz obrázek 10), kde jim není umožněno

²³ Ve stájích na 1 m² připadá max. 6 nosnic, ve výběhu má 1 nosnice k dispozici min. 4 m² (Úplné nařízení Komise, 2008: 93).

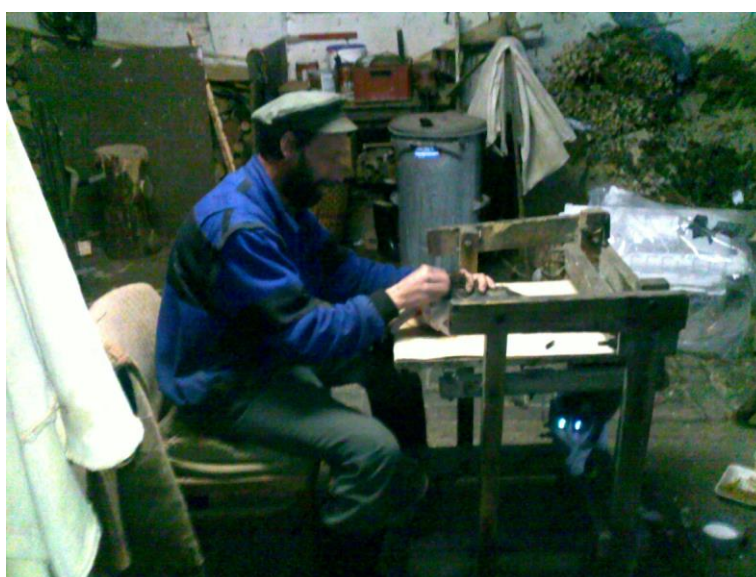
kvalitně uspokojovat své etologické potřeby (pelešení). V takových situacích však docházelo k jejich vypouštění alespoň 1x denně na dobu několika desítek minut na přilehlou plochu dvora. Výběhy ne ve všech sledovaných případech korespondovali s rozměry, které jsou závazné pro ekologické zemědělství. Toho si byli ale všichni samozásobitelé vědomi a vnímali to jako chovatelský nedostatek, jako ústupek svým představám o čistém dvoře. Všichni ale drůbež pravidelně vypouští na dvorek nebo na přilehlé pozemky (čímž drůbež získává výběh srovnatelný a větší než je požadován v ekologickém zemědělství). Kromě venkovních výběhů mají slepice většinou k dispozici zděný kurník, většinou sloužící jako nocoviště a místo snášení vajec. Ten svými rozměry a dalšími parametry koresponduje s představami ekologického zemědělství. Samozásobitelé jsou si i v těchto případech vědomi nutnosti zeleného krmení, a proto slepicím dodávají alespoň posekanou trávu. V případech omezené možnosti pohybu vykazovaly slepice známky fyzického poškozování (klování se projevovalo poraněními na různých částech těla – viz obrázek 11). Paradoxem bylo, že i v takových případech samozásobitelé nepochybují o tom, že se u nich slepice mají dobře, protože „domácí slepice je vždycky pečovaná lepší, než ty, co jsou v drůbežárnách“. Denní režim slepic koresponduje s jejich etologickými potřebami, je dbáno na jejich bezpečí: večer jsou slepice zavírány, a tím chráněny před predátory (tento zvyk nebyl naplněn jen v jednom sledovaném případě, protože slepice byly ustájeny spolu s poníkem a kozou, což jim podle samozásobitelky zaručuje spolehlivou ochranu).

Obrázky 10 a 11: Stísněné podmínky chovaných slepic nejen zamezují jejich volnému pohybu, ale umožňují snadněji starším slepicím poškozovat slabší/mladší. Samozásobitelka je občas pouští na přilehlý dvorek a nepochybuje o tom, že se u nich slepice mají dobře, protože „domácí slepice je vždycky pečovaná lepší, než ty co jsou v drůbežárnách“. (Zdroj: archiv autorky).

Jak vyplývá z výsledků šetření, na svobodu od bolesti, zranění a onemocnění je možné při chovu slepic nahlížet různě. Na jedné straně mají slepice dost volného pohybu, čímž je eliminována příležitost ke zranění způsobeným malým prostorem (vyjma spíše ojedinělého držení na malé ploše). Volně pobíhající slepice jsou vystavovány nebezpečí v podobě predátorů (nejčastěji draví ptáci). Proto je v jednom případě chován pár perliček společně se slepicemi, a to nejen „*kvůli křikům a kvůli myším*“, protože jejich křik je odhání, ale také kvůli predátorům (a jak ukazuje zkušenost samozásobitele, je to pravda). Na druhé straně slepice ve sledovaných chovech nejsou preventivně očkované, jejich **zdravotní stav** není sledován. V případě onemocnění slepice dojde k jejímu usmrcení: „*se mě zdá taková jakoby smutná, tak říkám musíme ji zabít*“. K usmrcení dochází samozásobitelem na vymezeném místě v rámci dvora. V jednom případě samozásobitelka uvedla, že se s přirozenou smrtí u slepice ještě nesešla, protože o smrt jejich slepic se starají predátoři (psi apod.). Ekologické zemědělství se naopak snaží o uzdravení zvířete. Fyzické poškozování drůbeže samozásobitelem bylo zaznamenáno, a to přistřihování křídel (nebo křídla, slepice tak ztrácí balanc). Ojediněle a necíleně si samozásobitelé chovají vlastní kuřata, většinou je však kupují z konvenční produkce. Spíše proti reprodukci slepic aktivně bojují, a to vyhazováním kvočen z hnízd nebo jejich umístováním do speciálních závěsných klecí.

Ačkoli je chov holubů považován Zákonem o ekologickém zemědělství pouze jako zájmový a nebyl tak předmětem výzkumu, je zajímavá skutečnost, že se v rámci šetření vyskytl 3x (z toho ve dvou případech jde o chovatele závodních holubů). Z hlediska samozásobitelství stojí za povšimnutí fakt, že ačkoli holubi nejsou chováni pro užitek, tak holoubata se občas na jídelníčku objeví (viz obrázky 12 a 13).

Obrázky 12 a 13: Vedle chovu holubů pro závodní účely se holoubata objevují také na jídelníčku samozásobitelů. Navíc slouží holubi jako indikátory počasí: „*holub se koupe, bude zejtra pršet*“. (Zdroj: archiv autorky).

4.2 Chov králíků

Ekologické zemědělství v chovu králíků

Králičí maso bývá spolu s drůbežím považováno za málo tučné a snadněji stravitelné. Proto se pomalu dostává i do povědomí většinové populace. Produkce králičího masa je spojována především s vlastním chovem, chov králíků v biokvalitě není u nás příliš rozšířen.

Krmivem jsou pro králíky krmné směsi, v letním období musí být zajištěn přístup k zelenému krmivu. Technologie krmení musí být uzpůsobena tak, aby mohl králík přijímat malé množství krmiva až 30x denně, a aby až 65 % krmiva mohl přijmout v noci (z toho důvodu je doporučeno podávat krmivo nejméně 3x denně a večer větší množství). Minimální doba krmení králíkat mlékem je 30 dnů.

Etologické aspekty vycházejí z přirozených potřeb předků domestikovaných králíků – králíků divokých. Ti žijí ve skupinách a většinu dne tráví v doupěti s nejméně jedním východem, neaktivnější jsou za šera. Proto také králíci v ekologickém zemědělství žijí ve skupinách, které jsou tvořeny samcem a několika samicemi, skupinou mladých králíků nebo skupinou králíků ve výkrmu. Na nezbytně nutnou dobu (např. kvůli kanibalismu) mohou být drženi individuálně. Kromě samotného kotce mají volným přístup do výběhu. Pro každou březí samici musí být v kotci umístěn porodní box/budník. Jsou stanoveny rozměry podlahových ploch pro jednotlivé věkové kategorie králíků²⁴.

Zdraví králíků je zajišťováno přes prevenci, která spočívá ve výběru vhodného plemene, technice chovu a kvalitě krmení. Zákonem požadované vakcinace jsou povolené. Kastrace králíků je v ekologickém zemědělství povolena jen za předpokladu, že je provedena odborníkem a je minimalizováno utrpení zvířat. Provádí se kvůli bezpečnosti zvířat i lidí, zvýšení kvality produktu a zachování tradičních chovatelských postupů. Pro rozmnožování se využívá přirozené připouštění.

Samozásobitelství v chovu králíků

Jak uvedli respondenti, chov králíků je motivován zálibou v požívání jejich masa („*jsme na ně zvyklí a máme rádi králičí maso*“), ale je také prostředkem směny („*když mně někdo něco udělá, (...) tak jim dám králíka*“). Zajímavým zjištěním bylo, že motivem pro chov králíků je zajištění odbytu trávy/sena, které vzejde z vlastněných luk („*králíky máme kvůli tomu, že máme zahradu, tak co s tím senem*“ – viz obrázky 14 a 15). Sekundárním produktem je kůže, kterou je

²⁴ Samice + vrh do věku 5 týdnů 0,56 – 0,75 m², samice + vrh do věku 8 týdnů 0,74 – 0,83 m², králík věk 5 – 12 týdnů 0,07 – 0,09 m², králík věk nad 12 týdnů 0,18 – 0,20 m², dospělí chovní samci a samice 0,56 – 0,75 m² (David (1), 2008: 3).

možné prodat. Výkupní cena je ale velmi nízká, některé druhy kůží (srnčí aj.) se nevykupují vůbec, proto je samozásobitelé pálí (viz obrázky 18 a 19).

Svoboda od hladu, žízně a podvýživy je ve sledovaných chovech dodržována, samozásobitelé zajišťují králíkům **krmivo** z vlastní produkce (sušení sena, kosení trávy, pěstování mrkve, burýny apod.), kromě toho jsou králíci krmeni ječmenem nebo ovsem, suchým chlebem, někdy i krmnou směsí z konvenční produkce. Systém krmení je odlišný od technologie krmení v ekologickém zemědělství: králíci jsou sice krmeni 3x denně, ale stejné množství potravy dostávají ráno, v poledne i večer (skladba potravy je stejná ráno a večer, a to seno/tráva, voda, v poledne jsou krmeni zrním, chlebem a burýnou). Voda je měněna minimálně 1x denně. Králíčata jsou krmena mateřským mlékem obvykle po dobu jednoho měsíce. Samozásobitelé příliš nesledují přesný počet dnů, odstavují králíče v době, kdy dosáhne určité velikosti.

Obrázek 14 a 15: Jedním z motivů pro chov králíků je zajištění odbytu trávy/sena, které vzejde z vlastněných luk: „Králíky máme kvůli tomu, že máme zahradu, tak co s tím senem“. (Zdroj: archiv autorky).

Svoboda od nepohodlí, svoboda od strachu a stresu a svoboda projevit přirozené chování nebyla zaručena ve všech sledovaných případech. Ve všech sledovaných případech byli králíci chováni v králíkárnách, v jednom případě byl navíc oddělený chov v maštali ve speciálně upravených kotcích (viz obrázky 16 a 17). Pouze jeden samozásobitel přenáší občas králíky do venkovního výběhu, kromě pohodlí pro králíky přiznává pohodlí vlastní: „*Já mám snáž, nemusím kydat tolik*“. Obvyklá doba pro vyčištění kotců je jednou za 2 měsíce (v závislosti na počtu králíků v kotci). Samice jsou sice v kotci umístěny sami, nicméně nemají k dispozici speciální porodní box. Králíkárný, resp. jednotlivé boxy s ještě nedospělými krmnými kusy jsou předimenzované, resp. plocha, kterou mají k dispozici je svými rozměry na a mírně pod dolní hranici/í. Králíci jsou děleni do jednotlivých kotců podle pohlaví (samice i chovný samec jsou zvlášť, králíci určené ke konzumaci jsou rozděleny podle pohlaví v boxech max. po pěti).

Obrázek 16 a 17: Kromě tradičních králikáren jsou králíci chováni i v kotcích v maštali. Velikost těchto kotců jsou necelé 2 m², což pro 4 králíky ve výkrmu není zcela odpovídající rozměr. (Zdroj: archiv autorky).

Svoboda od bolesti, zranění a onemocnění je při chovu králíků uplatňována z hlediska preventivního předcházení **nemocem**. Samozásobitelé uvádí, že dnes již nelze chovat králíky bez očkování (proti moru, někteří i proti mixomatoze), což považují za nutnou samozřejmost („je to blbý teda, ale ...“), která nemá vliv na kvalitu masa. Očkování provádí buď veterinář, ale také samozásobitel sám (po odstavení králíčete od samice, tj. cca kolem dvou měsíců). V menšinovém případě (kdy očkuje sám samozásobitel), je možné koupit vakcínu u veterináře. Z důvodu omezení přenosu některých nemocí si samozásobitelé vydržují samce. Těm, kteří neslouží k reprodukci, vyřezávají skalpelem pohlavní orgány: „jednou to (syn) neudělal a ty se tak kousali, to bylo něco strašného“. Samozásobitel také uvedl, že bez kastrace by musel mít každého králíka ve zvláštním kotci. Technika kastrace bez umrtvení je předávána „z otce na syna“, samozásobitelé, kteří tento zákrok provádí si myslí, že „za chvíli už nebolí“, po zákroku ránu dezinfikují Septonexem (před zákrokem i skalpel). Za čtvrt hodiny je možné stihnout 5 králíků. V případě zranění králíka dojde bezprostředně k jeho usmrcení, „když je nemocnej králík, tak chcípne hned“.

Obrázek 18 a 19: Sekundárním produktem králíků je kůže, kterou samozásobitelé za velmi nízkou výkupní cenu prodávají. Ti, kteří nimrodí, ji po jejím vysušení pálí. (Zdroj: archiv autorky).

4. 3 Chov ovcí a koz

Ekologické zemědělství v chovu ovcí a koz

Chov ovcí má v našich podmínkách především význam v podhorských a horských oblastech, kde jsou ovce primárně využívány k udržování krajiny a k produkci jehněčího masa. Chov koz je orientován – kromě udržování krajiny - na produkci mléka, méně často masa. Zdánlivá snadnost jejich chovu motivuje zemědělce přistoupit na lukrativnější režim ekologického zemědělství. To však obnáší dodržovat přesná pravidla.

Krmivem ovcí – kromě trávy či sena - jsou krmné směsi obilí a luskovin z ekologické produkce, ovce musí mít nepřetržitý přístup ke krmné soli, minerálnímu lizu a vodě (denně se na 1 ovci počítá 5 l vody, na 1 kozu 10 l vody). Sůl a liz musí být zavěšené, nasunuté na bodec, nebo uložené ve speciálním boxu (nesmí ležet na zemi). Kozy musí mít krmnou dávku složenou tak, aby nejméně 60% tvořila objemná krmiva (pastva, zelená píce, seno, siláž nebo senáž). V ekologickém zemědělství je stanoven systém krmení podle reprodukčního cyklu. Z důvodu kolísání množství minerálních látek v půdě, resp. porostu v jednotlivých oblastech, je nutné minimálně jednou za tři roky provést půdní analýzu. Kontrola účinnosti krmné dávky se zjišťuje pomocí systému BCS (Body Condition Scoring), který „spočívá ve zjištění výšky tukové vrstvy a utváření osvalení pohmatem – tlakem prstů na trnový výběžek bederního obratle, na žeberní oblouk a volný konec žebra“ (Šarapatka – Urban, 2005: 117).

Ovce i kozy jsou stádová zvířata, potřebují ke svému životu dostatečný prostor, a to především kvůli získávání potravy. **Etologické aspekty** jsou jednak naplňovány skrz

dostatečnou velikost výběhu²⁵, jednak skrz kvalitní prostor k ustájení. Zvířata musí mít přístup do přístřešků, které slouží jako úkryty před sluncem nebo deštěm. Ve stáji je k dispozici krmné zařízení, napáječky a držáky na lizy, na pastvině krmné vozy.

Při **léčení** ovcí a koz se dává přednost fytotherapeutickým a homeopatickým preparátům, ale v krajním případě lze užít i antibiotika, chemické alopatické léky nebo vakcinaci. Kupírování ocásků, odrohování a kastrace jsou přípustné jen v nezbytných případech, a to primárně nekrvavým způsobem, tj. za použití gumových kroužků nebo tzv. Burdizzo kleští v případě kastrace (krvavý způsob jen po lokální anestezii). Sthíhání ovcí provádí vždy odborník, současně se také často provádí ošetřování paznehtů. Pokud tak určí veterinář, provádí se plošné odčervení. Kvůli parazitům na pastvě se provádí sečení nedopasků nebo vápnění.

Při chovu ovcí i koz může docházet k jevům, které mohou ovlivnit lokální ekosystém. **Ekologické aspekty** chovu mohou nabývat na významu při tzv. kontinuální pastvě, tedy kdy jsou zvířata na jednom místě. Může docházet k erozi půdy či nadměrnému hromadění výkalů. Pro chov ovcí i koz jsou proto stanoveny počty zvířat na m².

Samozásobitelství v chovu ovcí a koz

Především kvůli vypásání luk a pozemků se ve sledované oblasti vyskytuje také chov ovcí (*„nemam je kvůli penězům, ale mám je kvůli vypásání, abych tady nemusel sekat, jsou to vlastně takové živé sekačky“*). Jehněčí maso i vlna jsou pouze vedlejšími produkty, v jednom případě chovatel maso výhradně prodává na jatka, aniž by si ponechal část pro vlastní spotřebu. Ale jak uvedl, je to pro něj emocionálně náročné: *„dělám to velice nerad (...) jako správný chovatel všechno to znám“*. O svých ovcích si chovatel vede přesné záznamy. Ojedinělý chov kozy je určen výhradně pro produkci mléka a příležitostnou výrobu sýrů. Samozásobitelka příliš neřeší, zda je mléko zdravější než konvenční: *„je nám jedno, jestli se mléko označí za ekologické nebo ne, podle nás je zdravé již tím, že se koza pohybuje ve zdravém šumavském prostředí a mléko je čerstvé“*.

Svoboda od hladu, žízně a podvýživy byla ve sledovaných případech dodržována. Zvířata měla zaručený přístup ke **krmivu**, resp. na pastvinu i k vodě. Chovatelé ovcí přidávají ke krmení kamennou sůl a minerální liz (není výjimkou, že je položeno na zemi). Koza je navíc krmena tvrdým pečivem nebo kupovaným šrotem, voda je vyměňována jednou denně. Pokud koza již dojí, tak jí samozásobitelka dává 2x denně vodu se šrotem. V zimě dostává koza 2x denně seno.

²⁵ Pro ovcí a kozu 1,5 m² plochy stáje a 2,5 m² plochy venkovního výběhu, pro jehně do odstavu 0,35 m² plochy stáje a 0,5 m² plochy venkovního výběhu, pro jehně/kůzle do 1 roku 0,8 m² plochy stáje a 1 m² plochy venkovního výběhu, pro plemenného berana/kozla 4 m² plochy stáje a 10 m² plochy venkovního výběhu (Úplné nařízení Komise, 2008: 93).

Svoboda od nepohodlí, svoboda od strachu a stresu a svoboda projevit přirozené chování byla zaručena ve všech sledovaných případech: zvířata jsou pasena systémem kontinuální pastvy, tzn. jsou nepřetržitě na jednom pozemku a mají tak zaručený volný pohyb na rozlehlých loukách (v jednom případě s přirozeně meandrujícím potůčkem). Současně mají přístup do krytého přístřešku, který je součástí hospodářské budovy. Koza je chována v sadu, který náleží k pozemku, ustájená je v dřevěné boudě s výběhem (bez trávy) spolu s poníkem, kde se může pohybovat volně (viz obrázky 20 a 21).

Obrázek 20 a 21: Ovce i kozy mají k dispozici prostorný venkovní výběh, k ustájení ovcí slouží zděné hospodářské budovy (na obrázku vpravo stodola, ve které je část vyhrazena ovčím). (Zdroj: archiv autorky).

Svoboda od bolesti, zranění a onemocnění je ve sledovaných případech zaručena. V jednom případě je samozásobitel veterinář, takže dokáže ovce – za pomoci konvenčních metod – **ošetřovat** a očkovat. Pro své ovce zřídil mobilní porodnici a ačkoli se císařský řez u ovcí ekonomicky nevyplatí, už k němu přistoupil: „*když člověk kouká ekonomicky na to, jenom materiál a antibiotika, šití, to mi přišlo na 600 – 700, a to nepočítám práci.*“ O způsobu léčby při onemocnění kozy rozhoduje veterinář. Protože je samozásobitel kovář, koze upravuje paznehty sám.

4. 4 Chov včel

Ekologické zemědělství v chovu včel

Ekologické zemědělství v chovu včel nemá u nás dlouhou tradici, ekologičtí včelaři se začínají objevovat teprve v posledních letech. Oproti konvenčnímu způsobu je ekologické včelaření náročnější především v oblasti péče o zdraví včel.

Včelstva nejsou primárně uměle **krmena** – na konci produkčního období jsou v úlech ponechány dostatečné zásoby medu a pylu pro přezimování. Umělá výživa (med, cukrový sirup nebo cukr z ekologické produkce) je však povolena v případech, kdy je ohroženo včelstvo podnebnými podmínkami, a to pouze v přesně vymezeném období. Umístění včelínů musí být

takové, aby zaručovalo ve vzdálenosti 3 km přístup k vodě, sběr pylu a nektaru z ekologicky pěstovaných plodin nebo z přirozené vegetace. Úly jsou z přírodních materiálů. Při vytáčení medu se nesmí používat chemicky syntetizované odpuzovače. Použití plástů s plodišti k vytáčení medu je zakázáno.

Při chovu včel se užívá preventivních opatření vzniku **onemocnění**. Je povolena fyzikální dezinfekce včelínů (pomocí páry, přímého plamene), ochrana rámků, úlů a plástů je povolena jen schválenými přípravky a přípravky proti hlodavcům (v pastích). Samčí plodiště smí být zničeno jen v případě izolace varroázy (v případě nakažení varroázou se mohou používat kyselina mravenčí, mléčná, octová a šťavelová, menthol, thymol, eukalyptol nebo kafr). V případě moru včelího plodu dojde ke zničení všech včelstev, a to spálením. Pokud dojde k léčbě pomocí chemicky syntetizovaných alopatických přípravků, musí být léčená včelstva na dobu léčby v izolovaných včelínech, veškerý vosk se vyměňuje za vosk pocházející z ekologické produkce. Současně se na tyto včelstva vztahuje roční období přechodu. Mrzačení včel (např. přistřihování křídel včelím královnám) nebo usmrcení včel v plástech jako metoda spojená se sklizní včelařských produktů jsou zakázané.

Samozásobitelství v chovu včel

Primárně kvůli medu se samozásobitelé věnují včelaření. Vlastní med považují za zdravější, protože *„co sem chodí ty cizí medy, tam jsou většinou antibiotika, zbytky toho léčení a pak je to v medu; pro nás je lepší med, co je tady od nás, protože ten je přinesen z rostlin, který tady jsou, tam jsou medy z rostlin, který tady u nás nerostou, ten náš med pro naše lidi je rozhodně zdravější, když je tady z našich podmínek“*.

Příkrmování cukrem a vodou je běžná praxe včelařů a prováděná po dobu, pokud včely „berou“. Jedny včely tak spotřebují na cca 14 dní 10 – 15 kg cukru. Ve sledovaných případech jsou včelíny umístěny v docházkové vzdálenosti od vesnice, volba místa byla motivována snahou o získání spíše lesního medu a také výletovými možnostmi pro včely. Celodřevěné úly jsou ponejvíce z vlastní produkce včelařů (viz obrázek 22). Dezinfikován je pouze medník, a to vykuřováním zapáleného sirného knotu. Chemicky syntetizované odpuzovače nejsou při vytáčení medu používány. Pokud na rámku není plod, používají ho včelaři k vytáčení medu.

Především kvůli varroáze jsou včely **léčeny** léky (Varidol, Gabon, kyselina mravenčí), které si samozásobitelé musí kupovat přes veterinární správu/včelařský spolek. Samozásobitelé si myslí, že bez léčení by včely v současné době nepřežily, nebo by byly velké ztráty, a že vliv na med léčení nemá, protože probíhá v době, kdy není žádný med. Zákroky na včelách nejsou prováděny.

Obrázek 22: „Pro nás je lepší med, co je tady od nás, protože ten je přinesený z rostlin, který tady jsou, (...) ten náš med pro naše lidi je rozhodně zdravější, když je tady z našich podmínek“. (Zdroj: archiv autorky).

4.5 Chov ryb

Ekologické zemědělství v chovu ryb

Ačkoli se při chovu zvířat v ekologickém zemědělství usiluje o vytvoření přirozených podmínek pro zvířata, při ekologickém chovu ryb dochází k paradoxní situaci, protože bioryby jsou chovány ve velkochovech na farmách. Pravidla pro tzv. akvakulturu jsou obsažena v Nařízení Rady (ES) č. 834/2007.

Ryby mohou být **přikrmovány** obilovinami, ale podíl přirozené stravy musí činit min. 50%.

Ryby jsou v ekologickém zemědělství **chovány** v přirozeném prostředí s břehovými porosty, zařízení z plastických hmot nebo betonu lze použít jen pro líhnutí jiker, odchov plůdku a sádkování a pro přechodné uchovávání generačních ryb před umělým výtěrem. Rybníční dno se zlepšuje zimováním, letněním, vápněním, hnojením statkovými hnojivými a pěstováním plodin na zelené hnojení. Pro ekologické zemědělství je stanovena jakost povrchových vod, hodnota pH (6,5 – 7,5) a koncentrace kyslíku ve vodě. Přednostně se chová současně více druhů ryb včetně dravých (jednodruhově lze chovat z býložravých jen amura). Pro manipulaci s rybami se používá navlhčené nářadí, ryby se přepravují v nádobách s hladkými stěnami s vodou.

Samozásobitelství v chovu ryb

Stavba rybníčků samozásobitelem byla vyvolána podmínkami terénu: „seno se nosilo na vidlích, tam byl hroznej močál“. Tím se stala dříve nevyužitelná louka užitečným místem:

„takhle je to vzhledově hezký a je z toho užitek“. Samozásobitel v roce 2001 koupil a vypustil 200 plůdků kaprů, občas si něco pro svou potřebu vyloví.

Přikrmování provádí samozásobitel v létě, a to 1x týdně až 1x za 14 dní pšenicí.

Rybníčky jsou **umístěny** v přirozené krajině, břehové porosty jsou zatím velmi malé, hráz je osázena mladými duby (viz obrázek 23). O rybník se samozásobitel nijak zvlášť nestará, jen v zimě seká led. Oba rybníčky jsou jednodruhové – jsou v nich chováni kapři.

Obrázek 23: Samozásobitel si vybudoval na podmáčené louce dva rybníčky, do většího z nich (na obrázku) vysadil 200 plůdků kaprů. Kromě občasného přikrmování a příležitostného výlovu se o ryby nestará. (Zdroj: archiv autorky).

4. 6 Pěstování rostlin v samozásobitelství

Samozásobitelské pěstování rostlin je ponejvíce motivováno tradicí, takže na zahrádkách i polích (viz obrázky 24 – 29) se pravidelně objevují stejné rostliny („*což tam budu dávat?*“) a užívají stejné metody práce. Samozásobitelé příliš neexperimentují a o jiné metody práce se příliš nezajímají („*nad tím nepřemejšlim*“). O ekologickém zemědělství mají určité povědomí, ale cíleně z jeho principů nic nepřejímají. Samozásobitelské pěstování rostlin je spíše – v určitých ohledech - bezděčným ekologickým zemědělstvím. Spíše negativní (ale také žádný: „*nad tím nepřemejšlim*“) postoj zaujímají ke konvenčnímu způsobu hospodaření, samozásobitel starší generace se o něm vyjádřil nekompromisně: „*je to takovej divnej způsob hospodaření, mně se nelíbí*“, a proto si zvolil svoji cestu „*takovou tu klasiku, ale samozřejmě přizpůsobenou tomu modernímu způsobu – střídání plodin*“. Z hlediska typů zahrad šlo ve všech sledovaných případech o umělé zahrady, což bylo zřetelné z několika vykazovaných rysů. Častým a viditelným rysem českým samozásobitelských pozemků je důraz na řád. Samozásobitelé vytváří „*matematicky*“ přesné záhony s rovnoběžně rostoucími rostlinami, své záhony ohraničují a až schematicky zpřehledňují. V tom mají blízko ke konvenčnímu způsobu zemědělství. U

samozásobitelů, kteří vlastní pole se každoročně objevují brambory, pšenice a zelenina. Jak ale dodávají, pěstovat obilí se už ani nevyplatí.

Význam **úrodnosti půdy** je samozásobiteli vnímán, nicméně prioritou jsou samotné výpěstky. Využívá se více či méně důsledné střídání plodin, ale spíše podle logiky „*aby nebyly brambory každéj rok po sobě*“, protože „*půdě je to jedno, i když obilí i brambory nenarostou v takovém množství a kvalitě, musí se dát víc hnoje pod obilí*“. Erozi z důvodu velikosti pozemku přílišný význam nevěnují, u větších ploch na ni není brát zřetel, protože „*eroze tady nehrozí*“. Více než důraz na zachování úrodnosti je věnována důležitost vlastním potřebám, proto jsou samozásobitelská pole či záhony směsí rostlin, která slouží ke spotřebě nebo jako krmivo pro zvířata.

Obrázky 24 a 25: Pozemky pošumavských samozásobitelů vypadají podobně: část pozemků je ponechána pro produkci trávy, která je zkrmována zvířaty, část je polem. Část určená pro produkci plodin se ale u starších samozásobitelů rok od roku zmenšuje. (Zdroj: archiv autorky).

Ničení **plevelů a škůdců** v zeleninových zahrádkách i na polích je ponejvíce mechanické (např. sběr hmyzu), protože někteří samozásobitelé se domnívají, že užití chemie by ohrozilo zdravotní nezávadnost produkce. Přesto - z důvodu zachování zdraví plodin - užívají samozásobitelé chemické postřiky k ochraně rostlin jen v míře, kterou považují za neškodnou a nezbytnou, chemické přípravky tak plně nezavrhnou: „*ona dneska ta příroda bez nějakých těch postřiků asi nejde ani*“ (v případě pěstování brambor je běžný postřik proti plísni a proti mandelince – který jeden ze samozásobitelů stříká kvůli možnému vlivu na zdravou zeleninu ale jen jednou), samozásobitel pěstující pšenici ji na jaře také pravidelně stříká, jen jednou to ze zvědavosti zkusil bez chemické ochrany, ale tento způsob se mu nezdál dobrý a hodlá se k postřiku pšenice opět vrátit. K regulaci plevelů také používá vláčení branami. Současně rozlišují: „*ono je něco jinýho když postříkáš kyticky proti mšicím, ale to jabko je 12x 15x ošetřený*“. Obecně je na chemické přípravky pohlíženo jako na nutné zlo, resp. něco, co je spíše špatné a čemu je lepší se vyhnout: „*já jsem k tomu nikdy netíhnul, to se raději snažim pěstovat takovou odrůdu, která je rezistentní*“. O složení konkrétního postřiku příliš neuvažují, jeho volbu nechávají odborníkům: „*řeknu: postřik na pšenici*“.

Osiva pro osev větších ploch si samozásobitelé kupují z konvenční produkce. Vlastní osivo (nebo získané směnou) se týká především květin a běžné zeleniny.

Organická **hnojiva** jako hnůj od slepic nebo králíků, kompostovaná tráva nebo tráva ze sekačky jsou samozřejmostí, ani v jenom sledovaném případě se neužívala chemická hnojiva. Pokud samozásobitelům nestačí hnůj vlastní, pořizují ho z běžně dostupných zdrojů, tj. z konvenční produkce.

Velikost samozásobitelských pozemků je podle účastníků šetření příliš malá na to, aby řešili otázky spojené s **druhovou pestrostí**.

Obrázky 26, 27, 28 a 29: Ačkoli každá ze zahrádek nese otisk svých majitelů, všechny spojuje výskyt stejných druhů zeleniny a fakt, že produkce nepokryje 100% spotřebu domácností. (Zdroj: archiv autorky).

4.7 Samozásobitelské ovocnářství

Samozásobitelské ovocnářství není příliš prohlubováno, samozásobitelé se mu cíleně nevěnují. Staré vysokokmenné stromy rostou v sadech, které přináležejí k domu, na jejich místo pak v případě porážky volí samozásobitelé raději libovolné nízkokmeny. Častější ale je, že za poražené staré stromy již nové nevysazují (nové stromy za staré vysazují mladé rodiny). Ovoce buď přímo konzumují, kompotují nebo uchovávají v tomu uzpůsobených prostorách (viz obrázek 30). Nízký zájem o ovocnářství jen doplňuje skutečnost, že stromy nejsou přihnojovány ani ošetřovány: „*Jabka vůbec nestříkam, těch pár houlat člověk vybere lepších, zbytek dám zvěři, na krámu člověk koupí jabka, ono je to krásný, ale je to třeba patnáctkrát stříkaný, ať mi nikdo neříká, že tam nic není*“. Jedinou péčí o stromy tak bývá v některých případech pravidelné roční prostřihávání

Obrázek 30: Péče o ovocné stromy je pro samozásobitele okrajovou záležitostí. Přestože jim příliš péče nevěnují, ovoce využívají: „*Jabka vůbec nestříkam, těch pár houlat člověk vybere lepších, zbytek dám zvěři, na krámu člověk koupí jabka, ono je to krásný, ale je to třeba patnáctkrát stříkaný, ať mi nikdo neříká, že tam nic není*“. (Zdroj: archiv autorky).

5 SILNÉ A SLABÉ STRÁNKY SAMOZÁSOBITELSTVÍ Z HLEDISKA PRINCIPŮ EKOLOGICKÉHO ZEMĚDĚLSTVÍ

Vezmeme-li principy ekologického zemědělství jako normu, resp. optimální stav pro chov zvířat i pěstování rostlin, je nutné konstatovat, že samozásobitelství za tímto stavem značně pokulhává.

Z hlediska **péče o zvířata** je možné v některých aspektech přirovnat chov zvířat v samozásobitelství až ke konvenční produkci (celkově je samozřejmě např. chov drůbeže v samozásobitelství nesrovnatelný s konvenčním chovem, tj. je pro drůbež přijatelnější). Jde především o vztah samozásobitelů k chovaným zvířatům, kteří zvířata spíše vnímají jako výrobní prostředky, ale na otázku, zda mají svá zvířata rádi, někdy trochu zaskočeně odpovídají, že ano: „*Myslím, že se u nás má (koza) dobře, máme ji rádi.*“ nebo „*Každý musí mít rád svoje zvířata, proto to chová.*“ O etických aspektech držení zvířat v zajetí nepřemýšlejí, čemuž odpovídají někdy i podmínky, ve kterých zvířata žijí a způsoby, jakými zvířata léčí. Způsoby, jakými se o zvířata starají jsou ponejvíce věcí tradice nebo sdílení zkušeností, ani v jednom ze sledovaných případů samozásobitel nevycházel z teoretických koncepcí typu welfare nebo ekologické zemědělství. Pokud výzkum V. Dvořákové – Janů došel k dílčímu závěru, že je: „*chování venkovanů ke zvířatům: směs věcnosti a lásky, jež obohacují psychiku lidí.*“ (Dvořáková-Janů, 1999: 172), tak se šetření provedené ve sledované lokalitě spíše přiklání v chování venkovanů ke zvířatům ke strohé věcnosti, která přináší lidem užitek.

Nelze jednoznačně zavrhnout, že nejsou reflektovány **etologické potřeby** zvířat. Budí však dojem, že jejich naplňování je spíše náhodné a nikoli cílené (např. velikost výběhu pro slepice je determinována možnostmi samozásobitele, nikoli potřebami drůbeže). V českém samozásobitelství není neobvyklá velká koncentrace u vybraných druhů zvířat na malém prostoru a znemožňování volného pohybu (jednoznačně chov králíků, méně často u chovu slepic – viz obrázky 31 a 32). Z hlediska naplňování etologických potřeb se jako nejvíce problematický jevil chov králíků, protože velikost kotců neodpovídala u skupiny králíků ve výkrmu požadavkům ekologického zemědělství, porodní box chyběl zcela, králíci neměli přístup do výběhu. U chovu drůbeže se jako problematické zdálo naplnění potřeby pelesení, a to s ohledem na absenci vhodného prostoru v rámci výběhu. U chovu ryb nedocházelo ze strany samozásobitele k dodržování všech zásad daných ekologickým zemědělstvím (např. hnojení rybníčního dna, sledování množství kyslíku), ryby však žijí v přirozeném prostředí s tvořícími se břehovými porosty.

Obrázky 31 a 32: Ne každý samozásobitel poskytne drůbeži dostatečný výběh. Někteří samozásobitelé absenci prostoru v rámci standardního výběhu řeší tak, že pouštějí slepice na přilehlý pozemek. (Zdroj: archiv autorky).

Naopak etologické potřeby byly naplněny při chovu ovcí a koz i včel, v jednotlivostech také u chovu králíků (skupiny králíků) a drůbeže (prostor pro snášení, hřadování).

Ekologickému zemědělství se samozásobitelství nejvíce přiblížilo skladbou *krmiva* u chovaných zvířat, která reflektuje potravní nároky jednotlivých druhů. Důraz je kladen na přirozené a čerstvé krmivo, které samozásobitelé obstarávají vlastní aktivitou (posekaná tráva, seno, vybrané druhy zeleniny z vlastní produkce, kuchyňské zbytky, což může být analogií k ekologické produkci) nebo nákupem krmiva (obilí, méně často krmné směsi – bohužel jen z konvenční produkce). Sledovaná zvířata nevykazovala známky podvýživy, měla trvalý přístup k potravě i k vodě.

Pokud ekologické zemědělství deklaruje ponejvíce bezbolestné zacházení se zvířaty a zákroky jen pod odborným dohledem, pak samozásobitelství přistupuje ke zvířeti s ohledy jen omezenými. V souvislosti se snahou eliminovat přirozené etologické potřeby dochází k regulaci přirozených projevů zvířat (např. zkracování křídel u slepic, kastrace u králíků). O potřebnosti navíc rozhoduje samozásobitel sám a zákroky také sám provádí (kastraci bez lokálního umrtvení). *Léčení* přichází v úvahu jen ve výjimečných případech, prakticky se v samozásobitelství nevyskytuje. Pokud ano, tak konvenčními způsoby.

Ekologické aspekty chovu nejsou samozásobiteli příliš reflektovány (limity pro množství dusíku ročně na hektar nesleduje žádný). Udusání půdy je běžné u chovu drůbeže na malém prostoru, žádná opatření však podnikána nejsou.

Z hlediska *pěstování rostlin a ovocných stromů* také samozásobitelské aktivity plně nekorespondují se zásadami, které předkládá ekologické zemědělství. Prioritou ekologického zemědělství je *úrodnost půdy*, prioritou samozásobitelství je maximalizace užitku. Samozásobitelské produkty tvořily vždy protipól konvenčním potravinám, domácí původ jim

dával punc nezávadnosti. Z toho důvodu byly přednostně určeny dětem. Nezávadnost samozásobitelských produktů je ale diskutabilní. Řada samozásobitelů podlehla vlně pokroku a kvůli vidině hojné úrody chemicky bojuje *proti škůdcům*, méně často i *proti plevelům*. I přesto, že rezidua chemikálií se mohou dostat do potravního řetězce ale nabývají dojem, že jejich produkce je zdravější než konvenční. Zajímavým zjištěním bylo, že samozásobitelé se srovnávají ne sami se svou prací, ale s tím, co se dá koupit, resp. s převažující formou hospodaření, tj. konvenčním zemědělstvím: „*Domácí slepice je vždycky pečovaná lepší, než ty co jsou v drůbežárnách.*“ Samozásobitelé sice mají povědomí o škodlivosti používané chemie, nicméně současně ji považují za věc nezbytnou a více méně v dnešní době za standardní. O původu *osiv*/rozmnožovacího materiálu také příliš neuvažují, používají ponejvíce konvenční produkci, část semen se mezi samozásobiteli šíří výměnnou (to ale nejčastěji v případě květin). V oblasti *hnojení* nekoliduje ekologické zemědělství se samozásobitelstvím. Jsou užívána statková hnojiva, a to ponejvíce z vlastní produkce.

Samozásobitelé mají jen základní povědomí o postupech, které používá ekologické zemědělství. Cíleně z něj nečerpají, pokud jsou některé postupy shodné s ekologickým zemědělstvím, tak je to výsledek náhody. Rutinní opakování stejných činností se zdá být příliš silným aspektem pro změny, byť jen dílčí. Vzhledem k silně zakořeněnému tradičnímu způsobu samozásobitelských pracovních postupů je jen obtížně možné změnit pěstitelské a chovatelské zásady tak, aby se přiblížily přírodě blízkým - ekologickým. Nutno dodat, že samozásobitelé o tom ani neuvažují.

Jedním z cílů ekologického zemědělství je produkce potravin a krmiv ve vysoké kvalitě. V této souvislosti se hovoří o zdravých potravinách či zdravé výživě. „Zdravost“ je dosahována aplikací pěstitelských zásad a respektováním welfare, které navíc prochází pravidelnou kontrolou. Myšlenky zdravého životního stylu zahrnují nejen konzumaci nezávadných potravin, ale obsahují také emocionální vazby k lidem, k regionu i k půdě. Oproti konvenční farmě se ekologická farma stala synonymem místa zdravého životního stylu, vytvořený ideál venkovské idyly byl příležitostí pro rozvoj tzv. agroturistiky. Ta umožňuje přivýdělek farmářům, ale není pro ně zdrojem odpočinku a místem trávení volného času. Ačkoli samozásobitelství bylo jedním z komponentů volnočasového hnutí chataření a chalupaření, nestalo se terčem cílené komercializace, jak tomu je u ekologického zemědělství. Samozásobitelská rezidua jsou na okraji společenského zájmu, což jim přidává na malebnosti a vytváří dojem „starých dobrých časů“. Vedlejší peněžní příjmy přicházejí v úvahu jen při prodeji přebytků, čímž ale nedochází k ovlivňování lokálního trhu či zvýšené podpoře místní ekonomiky a nevytváří tak vedlejší efekty jako je osidlování venkova či tvorba pracovních míst, jak tomu může být u ekologického zemědělství.

V kontextu samozásobitelství a ekologického zemědělství lze v dnešní společnosti vysledovat dvě tendence: zvyšující se zájem o produkty ekologického zemědělství a snižující se ochotu participovat na vlastní produkci. První trend je podmíněn ochotou spotřebitelů (ať už z důvodů zdravotní nezávadnosti potravin či ohledu na životní prostředí) vydávat na bioprodukty více peněz. Druhý trend je podmíněn neochotou spotřebitelů podílet se na zajišťování vlastní obživy (ač se obecně ví, že domácí potraviny jsou zdravější). Oba zdánlivě nesouvisející trendy mají však jedno společné: předpokládají určitou míru příjmů, čímž stimulují kupní sílu a akcelerují trh.

Následující tabulka shrnuje a porovnává vybrané aspekty ekologického zemědělství a samozásobitelství:

	Ekologické zemědělství	Samozásobitelství
Chov zvířat - welfare	Ano	Ne
<ul style="list-style-type: none"> • krmení • etologie • léčení • ekologické aspekty 	z ekologické produkce dodržována nekonvečními způsoby sledovány	z konvenční produkce zcela nedodržována konvečními způsoby nesledovány
Pěstování rostlin		
<ul style="list-style-type: none"> • zamezení erozi a zvyšování úrodnosti půdy • ochrana proti plevelům a škůdcům • rozmnožovací materiál • hnojení • druhová pestrost 	systematické/prioritní biologická ze sourodne produkce z ekologické produkce záměrná	nesystematické/sekundární biologická/chemická z konvenční produkce z vlastní/konvenční produkce bezděčná/nerelevantní
Oživení venkovského prostoru	záměrné	bezděčné
Produkce zdravých potravin a krmiv	kontrolovaná	nekontrolovaná
Trávení volného času	komeracionalizované	nekomeracionalizované
Podpora lokálního obchodu	finanční	nerelevantní (příp. finanční/výměnná)

Tabulka 1: Srovnání vybraných aspektů ekologického zemědělství a samozásobitelství

6 ZÁVĚR

Smyslem diplomové práce je zkomparovat principy a dílčí postupy ekologického zemědělství s principy a postupy, které uplatňuje samozásobitelství. Pro snadný vstup do problému byl ve druhé kapitole představen fenomén samozásobitelství: představena jeho

definice, prostředí, ve kterém probíhá a motivy lidí pro jeho vykonávání. V této kapitole bylo také shrnuto samozásobitelství v historickém kontextu a představena témata výzkumu samozásobitelství, a to jak v české, tak zahraniční literatuře. Aby mohlo být samozásobitelství srovnáváno s ekologickým zemědělstvím, byl tento způsob hospodaření nejen stručně popsán, ale byly vydefinovány principy ekologického zemědělství, z nichž dva byly následně sledovány v provedeném výzkumu: péče o hospodářská zvířata a zachování trvale udržitelného prostředí. V rámci principu péče o hospodářská zvířata pak byly vydefinovány konkrétní dílčí principy, resp. dílčí postupy ekologického zemědělství, které se uplatňují v oblasti chovu zvířat: krmení, etologie, léčení a ekologické aspekty chovu. Obdobně došlo k definování dílčích principů, resp. dílčích postupů ekologického zemědělství u zachování trvale udržitelného prostředí: zamezení erozi a zvyšování úrodnosti půdy, plevele a škůdci, rozmnožovací materiál, hnojení a druhová pestrost. Samostatná část se nadto věnovala péči o hospodářská zvířata, stručně přiblížila vztah člověka a zvířat v historické perspektivě a zdůraznila současné teoretické ukotvení tohoto vztahu, a to v koncepci životní pohody – welfare, která je obsažena v tzv. pěti svobodách.

Součástí práce je také případová studie obce Strašín na Šumavě, ve které byl proveden výzkum. Jeho metodologická část je popsána ve třetí kapitole diplomové práce. Hlavní výzkumnou otázkou je: Zohledňují samozásobitelé při své práci postupy ekologického zemědělství?

Odpovědi na tuto a další vydefinované podotázky lze najít ve čtvrté kapitole. Jsou v ní zkomparovány postupy ekologického zemědělství vydefinované v teoretické části práce a samozásobitelská praxe. Lze tak porovnávat chov hrabavé drůbeže – nosnic a perliček, chov králíků, chov ovcí a koz, chov včel a ryb ve výzkumu samozásobitelství v dané lokalitě s postupy, které teoreticky definuje ekologické zemědělství. Obdobně je možné porovnávat pěstování rostlin a sadaření v samozásobitelství a v ekologickém zemědělství.

Pro potřeby diplomové práce bylo jako norma zvoleno ekologické zemědělství. Pátá kapitola proto vyhodnocuje a definuje slabé a silné stránky samozásobitelství z hlediska principů ekologického zemědělství. Z okomentovaných výsledků lze velmi zjednodušeně shrnout, že samozásobitelství za optimálním stavem/normou v řadě aspektů zaostává. Jak vyplynulo z provedeného výzkumu, slabé stránky převažují nad silnými. Jednoznačně nejslabším místem je welfare, které je v samozásobitelství dodržováno spíše náhodně a intuitivně. Vztah samozásobitelů k chovaným zvířatům je determinován užítkem, zvířata jsou vnímána jako výrobní prostředky. Proto i podmínky, ve kterých žijí a způsoby, kterými jsou léčeny, nejsou ve většině případů v souladu s požadavky ekologického zemědělství. Slabým místem je absence volného výběhu u králíků, králíci i slepice nemají vždy zaručen dostatečný prostor pro uspokojování svých etologických potřeb. Léčení v samozásobitelství prakticky

neexistuje, pokud ano, tak konvenčními způsoby. Analogické jsou také postupy samozásobitelů k pěstování rostlin i k ovocnářství – řada aktivit je determinována přímým užitkem a je bezděčná. V českém samozásobitelství není neobvyklé používání chemických postřiků na hubení škůdců a osiv zatížených konvenčními zemědělskými postupy. Slabou stránkou je také to, že samozásobitelé o svých postupech příliš nepřemýšlejí, automaticky je považují za dobré. Proto změny, které by byly v řadě případů žádoucí, nelze očekávat.

Jednoznačně silnou stránkou je samotný fakt, že samozásobitelství stále na českém venkově žije, čímž přispívá k zachování takového venkovského koloritu, který je všeobecně znám a očekáván (viz obrázek 33). Ve shodě s ekologickým zemědělstvím tak má krajínotvornou a oživující funkci. V konkrétních postupech však dochází ke shodám jen zřídka. V oblasti krmení zvířat dochází k největším průnikům ekologického zemědělství a samozásobitelství: zvířata mají neomezený přístup k potravě i vodě, potrava pochází z lokální produkce, která není zatížená konvenčními postupy. V oblasti pěstování rostlin je hnojení v obou typech hospodaření stejné.

Obrázek 33: Ačkoli samozásobitelství přispívá k zachování venkovského koloritu, který je všeobecně znám a očekáván, dokáže překvapit. Nahradí pštrosi už okoukané slepice? (Zdroj: archiv autorky).

7 POUŽITÁ LITERATURA

BAČOVSKÝ, F. - GALČANOVÁ, L. - KLVAČ, P. - KOŠŤÁL, Z. Kulisy venkovského života – případová studie vesnic v mikroregionu Dražanská vrchovina. In DRESLEROVÁ, J. *Venkovská krajina 2006. Sborník ze 4. ročníku mezinárodní mezioborové konference konané 12. – 14. května 2006 ve Slavičíně a v Hostětíně, Bílé Karpaty*. 1. vyd., Brno: Veronica, 2006, s. 3 - 6.

- BHATTI, M., CHURCH, A. *Cultivating Natures: Homes and gardens in late modernity*. *Sociology*, 2001, roč. 35, s. 365-383, Dostupné na [www: http://soc.sagepub.com/cgi/content/abstract/35/2/365](http://soc.sagepub.com/cgi/content/abstract/35/2/365). [Staženo 19. 11. 2009]
- BLAŽEK, B. *Venkovy – anamnéza, diagnóza, terapie*. Brno: ERA, 2004. 184 s. ISBN 80-86517-90-X.
- BOČEK, Jan. *Ktož jsú boží zahradníci...Sedmá generace*, 2009, roč. 18, č. 2, s. 36 – 37.
- ČEJKA, J. (ed.), *Jejich jest království: výbor z knih o etickém chování vůči zvířatům a jejich osudu*. 1. vyd. Praha: Práh, 2005, 141 s. ISBN 80-7252-112-8.
- Český statistický úřad. *Výsledky pilotního šetření o chovu hospodářských zvířat v domácích hospodářství 2005*. Dostupné na: http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/vysledky_pilotního_setreni_o_chovu_hospodarskych_zvirat_v_domacich_hospodarstvih_2005. [Staženo 12. 2. 2009]
- Český statistický úřad. *Zemědělská produkce domácností v roce 2006*. Dostupné na: <http://www.czso.cz/csu/2007edicniplan.nsf/p/2132-07>. [Staženo 1. 10. 2009]
- DAVID, P. (2) *Chov ovcí v ekologickém zemědělství*. Metodický list č. 34. Brno: EPOS 2008. 4 s. Dostupné na: <http://www.agro-envi-info.cz/?o=5>. [Staženo 15. 3. 2009]
- DAVID, P. (1) *Chov králíků v ekologickém zemědělství*. Metodický list č. 37. Brno: EPOS 2008. 4 s. Dostupné na: <http://www.agro-envi-info.cz/?o=5>. [Staženo 15. 3. 2009]
- DVOŘÁKOVÁ-JANU, V. *Lidé a jídlo*. 1. vyd. Praha: ISV nakladatelství, 1999. 182 s. ISBN 80-85866-41-2.
- GARNETT, T. *Urban agriculture in London: rethinking our food economy*. City case study London. Dostupné na: <http://www.trabajopopular.org.ar/material/London.pdf>. [Staženo 9. 11. 2009]
- GROENEWEGEN, P., VAN DEN BERG, A., DE VRIES, S., VERHEIJ, R. *Vitamin G: effects of green space on health, well-being, and social safety*, 2006. Dostupné na: <http://www.biomedcentral.com/1471-2458/6/149>. [Staženo 9. 11. 2009]
- HENDL, J. *Kvalitativní výzkum*. 1. vyd. Praha: Portál, 2005. 408 s. ISBN 80-7367-040-2.
- HUK, J. *Včera hrušky a zelí, dnes trávník s bazénem*. *Přítomnost*, 2002, č. léto, s. 32 - 33.
- HOPKINS, R. *The Food Producing Neighbourhood*. Managig Resources Locally. Dostupné na: http://www.transitionculture.org/wp-content/uploads/ES_SC_ch_131_01.pdf. [Staženo 9. 11. 2009].
- Chov koz a faremní zpracování mléka*. Brno: EPOS 2008. 10 s. Dostupné na: <http://www.agro-envi-info.cz/?o=5>. [Staženo 15. 3. 2009].
- JARLÖW, L. *Leisure lots and summer cottages as places people's own creative work*. In CROUCH, D. *Leisure/tourism geographies, practices nad geographical knowledge*. London, 1999, s. 231 – 237. Dostupné na: http://www.google.com/books?hl=cs&lr=&id=uiltnIBk-F4C&oi=fnd&pg=PA231&dq=allotment+gardens&ots=93kwm0D_EH&sig=uT EP

NHB0S5PrUcpazBRxxNi9e7U#v=onpage&q=allotment%20gardens&f=false. [Staženo 9. 11. 2009]

KOHÁK, E. *Zelená svatozář*. 2. vyd. Praha: SLON, 2006. 204 s. ISBN 80-85850-86-9.

KLVAČ, P. (ed.). *Kulisy venkovského života*. 1. vyd. Drnovice: Občanské sdružení Drnka, 2006. 62 s. ISBN 80-239-7956-6.

KLVAČ, P. (ed.). *Na tom našem dvoře*. 1. vyd. Drnovice: Občanské sdružení Drnka, 2007. 73 s. ISBN 978-80-254-0882-7.

KLVAČ, Pavel. Kadibudky, králíkárný, strašáci...*Dějiny a současnost*, 2008, roč. 30, č. 6, s. 41 – 43.

KLVAČ, Pavel. Na tom našem dvoře... *Literární noviny*, 2008, roč. 19, č. 4, s. 1 a 8 – 9.

KLVAČ, P. – ULČÁK, Z. Samozásobitelství potravinami – může být život na venkově luxusní?. In DRESLEROVÁ, J. *Venkovská krajina 2008. Sborník z 6. ročníku mezinárodní mezioborové konference konané 23. – 25. května 2008 v Hostětíně, Bílé Karpaty*. 1. vyd., Brno: Lesnická práce, 2008, s. 48- 51.

LIBROVÁ, H. *Pestrí a zelení (Kapitoly o dobrovolné skromnosti)*. 1. vyd. Brno: Veronica a Hnutí Duha, 1994. 168 s. ISBN 80-85368-18-8.

LIBROVÁ, H. *Vlažní a váhaví (Kapitoly o ekologickém luxusu)*. 1. vyd. Brno: DOPLNĚK, 2003. 320 s. ISBN 80-7239-149-6.

MEDUNA, P. Konec „lesního“ prasete. In POKORNÝ, P., BÁRTA, M. *Něco překrásného se končí. Kolapsy v přírodě a společnosti*. 1. vyd., Praha: Dokořán, 2008, s. 145 – 156.

MONTANARI, M. *Hlad a hojnost. Dějiny stravování v Evropě*. 1. vyd. Praha: NLN, 2003. 227 s. ISBN 80-7106-560-9.

NINEZ, V. K. *Household gardens: Threoretical considerations on an old survival strategy*. Lima: International Potato Center, 1985. 41 s. Dostupné na: http://www.google.com/books?hl=cs&lr=&id=JiLX1IeMoi0C&oi=fnd&pg=PA5&dq=allotment+gardens+food+production&ots=J2Du2AHn2e&sig=RRTKZMLp-iBz1_j9F2lRyu3Ca0E#v=onpage&q=allotment%20gardens%20food%20production&f=false. [Staženo 9. 11. 2009]

PERLÍN, R. Venkov, typologie venkovského prostoru. In MALÝ, F., VIKTORIOVÁ, B. *Česká etnoekologie*. 1. vyd., Praha: Cargo, 1999, s. 87 - 104.

PÍŽL, J. *Rok v biozahrádce*. 1. vyd. Bratislava: Vydavatelství IRIS, 1991. 64 s. ISBN 80-900530-5-X.

POKORNÝ, P., SÁDLO, J. Kolapsy v českém pravěku. In POKORNÝ, P., BÁRTA, M. *Něco překrásného se končí. Kolapsy v přírodě a společnosti*. 1. vyd., Praha: Dokořán, 2008, s. 89 – 105.

PŘIBYLOVÁ, P. *Vliv ekologizačních tendencí v organizovaném městském zahrádkaření*. Diplomová práce, Brno: MU, 2005. 80 s.

SÁDLO, J. Vzhůru zpátky! Kolaps a transformace tradiční kulturní krajiny. In POKORNÝ, P., BÁRTA, M. *Něco překrásného se končí. Kolapsy v přírodě a společnosti*. 1. vyd., Praha: Dokořán, 2008, s. 177 – 199.

SINGER, P. *Osvobození zvířat*. 1. vyd. Praha: Práh, 2001. 261 s. ISBN 80-7252-042-3.

SUCHÁČKOVÁ, J., HELÍŠKOVÁ, J., HROMÁDKOVÁ, L. *Strašín ze starobylých končin Šumavy*. 1. vyd., Obecní úřad Strašín, 2004. 68 s.

ŠARAPATKA, B. – URBAN, J. a kol. *Ekologické zemědělství II: učebnice pro školy i praxi, II. Díl (normy Evropské unie, chovy a welfare hospodářských zvířat, ekonomika, marketing, konverze a příklady z praxe)*. 1. vyd. Šumperk: PRO-BIO, 2005. 334 s. ISBN 80-903583-0-6.

ŠARAPATKA, B. – URBAN, J. , et. al. *Ekologické zemědělství: učebnice pro školy i praxi, I. díl (Základy ekologického zemědělství, agroenvironmentální aspekty a pěstování rostlin)*. 1. vyd. Šumperk: PRO-BIO a MŽP, 2003. 280 s. ISBN 80-7212-274-6.

ŠIMICE, R. *Zahrady českých a moravských rekreačních chalup, zvláště pak v horských oblastech*. Diplomová práce, Brno: MU, 2004. 67 s.

ULČÁK, Z. Lookin' for some down-home cookin'? A case study of household pork production in the Czech Republic. In KAISER, M., LIEN, M. N. *Ethics and the politics of food*. The Netherlands: Wageningen Academic Publisher, 2006, s. 297 – 300.

VYHNÁNKOVÁ, E. *Podoby zahrad v městské části Brno – Ořešín*. Bakalářská práce, Brno: MU, 2008. 49 s.

WEBSTER, J. *Welfare: životní pohoda zvířat aneb Střízlivé kázání o ráji*. 1. vyd. Praha: Nadace na ochranu zvířat, 1999. 264 s. ISBN 80-238-4086-X.

Zákon č. 242/2000 Sb. o ekologickém zemědělství, Nařízení Rady (ES) č. 834/2007, Úplné znění nařízení komise (ES) č. 889/2008. Dostupné na: [http://www.mze.cz/UserFiles/ File/ Ekologicke_zemedelstvi/z242+NR834+NK889-710%20web1.pdf](http://www.mze.cz/UserFiles/File/Ekologicke_zemedelstvi/z242+NR834+NK889-710%20web1.pdf). [Staženo 14. 10. 2009]

8 SEZNAM TABULEK A OBRÁZKŮ

Seznam tabulek

Tabulka 1: Srovnání vybraných aspektů ekologického zemědělství a samozásobitelství, str. 56

Seznam obrázků

Obrázek 1: Vybírání brambor patří k typickým rodinným pracím podzimu. Každoroční setkávání širší rodiny je přetrvávající tradicí i stereotypem zároveň. (Zdroj: archiv autorky), str. 11

Obrázky 2 a 3: Produkty samozásobitelství slouží nejen k přímě spotřebě, ale tvoří také významnou část „zimních zásob“. Ve způsobech uchování potravin spíše přetrvává tradice a příliš se v čase nemění. (Zdroj: archiv autorky), str. 11

Obrázek 4: Převažující a jiné důvody samozásobení domácností zemědělskými produkty v roce 2006 (Zdroj: [http://www.czso.cz/csu/2007edicniplan.nsf/t/7C002F7B9F/\\$File/213207a04.pdf](http://www.czso.cz/csu/2007edicniplan.nsf/t/7C002F7B9F/$File/213207a04.pdf)), str. 12

Obrázky 5 a 6: Podíl domácností na chovu hospodářských zvířat v České republice v dubnu 2005 a samozásobení domácností masem z vlastní výroby v roce 2004. (Zdroj: http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/vysledky_pilotniho_setreni_o_chovu_hospodarskych_zvirat_v_domacich_hospodarstvih_2005, ze dne 12. 2. 2009), str. 18

Obrázek 7: Druhová struktura ovocných stromů v domácnostech a zemědělských podnicích v roce 2006 (Zdroj: [http://www.czso.cz/csu/2007edicniplan.nsf/t/7C002F5667/\\$File/213207a02.pdf](http://www.czso.cz/csu/2007edicniplan.nsf/t/7C002F5667/$File/213207a02.pdf)), str. 19

Obrázek 8: Druhová skladba zeleniny v domácnostech a zemědělských podnicích v roce 2006 (Zdroj: [http://www.czso.cz/csu/2007edicniplan.nsf/t/7C002F5667/\\$File/213207a02.pdf](http://www.czso.cz/csu/2007edicniplan.nsf/t/7C002F5667/$File/213207a02.pdf)), str. 19

Obrázek 9: Lokalizace zkoumané oblasti, str. 31

Obrázky 10 a 11: Stísněné podmínky chovaných slepic nejen zamezují jejich volnému pohybu, ale umožňují snadněji starším slepicím poškozovat slabší/mladší. Samozásobitelka je občas pouští na přilehlý dvorek a nepochybuje o tom, že se u nich slepice mají dobře, protože „domácí slepice je vždycky pečovaná lepší, než ty co jsou v drůbežárnách“. (Zdroj: archiv autorky), str. 39

Obrázky 12 a 13: Vedle chovu holubů pro závodní účely se holoubata objevují také na jídelníčku samozásobitelů. Navíc slouží holubi jako indikátory počasí: „holub se koupe, bude zejtra pršet“. (Zdroj: archiv autorky), str. 40

Obrázek 14 a 15: Jedním z motivů pro chov králíků je zajištění odbytu trávy/sena, které vzejde z vlastněných luk: „Králíky máme kvůli tomu, že máme zahradu, tak co s tím senem“. (Zdroj: archiv autorky), str. 42

Obrázek 16 a 17: Kromě tradičních králíkáren jsou králíci chováni i v kotcích v maštali. Velikost těchto kotců jsou necelé 2 m², což pro 4 králíky ve výkrmu není zcela odpovídající rozměr. (Zdroj: archiv autorky), str. 43

Obrázek 18 a 19: Sekundárním produktem králíků je kůže, kterou samozásobitelé za velmi nízkou výkupní cenu prodávají. Ti, kteří nimrodí, ji po jejím vysušení pálí. (Zdroj: archiv autorky), str. 44

Obrázek 20 a 21: Ovce i kozy mají k dispozici prostorný venkovní výběh, k ustájení ovčí slouží zděné hospodářské budovy (na obrázku vpravo stodola, ve které je část vyhrazena ovcím). (Zdroj: archiv autorky), str. 46

Obrázek 22: „Pro nás je lepší med, co je tady od nás, protože ten je přinesen z rostlin, který tady jsou, (...) ten náš med pro naše lidi je rozhodně zdravější, když je tady z našich podmínek“. (Zdroj: archiv autorky), str. 48

Obrázek 23: Samozásobitel si postavil na podmáčené louce dva rybníčky, do většího z nich (na obrázku) vysadil 200 plůdků kaprů. Kromě občasného přikrmování a příležitostného výlovu se o ryby nestará. (Zdroj: archiv autorky), str. 49

Obrázky 24 a 25: Pozemky pošumavských samozásobitelů vypadají podobně: část pozemků je ponechána pro produkci trávy, která je zkrmována zvířaty, část je pole. Část určená pro produkci plodin se ale u starších samozásobitelů rok od roku zmenšuje. (Zdroj: archiv autorky), str. 50

Obrázky 26, 27, 28 a 29: Ačkoli každá ze zahrádek nese otisk svých majitelů, všechny spojuje výskyt stejných druhů zeleniny a fakt, že produkce nepokryje 100% spotřebu domácností. (Zdroj: archiv autorky), str. 51

Obrázek 30: Péče o ovocné stromy je pro samozásobitele okrajovou záležitostí. Přestože jim příliš péče nevěnují, ovoce využívají: „Jabka vůbec nestříkám, těch pár houlat člověk vybere lepších, zbytek dám zvěři, na krámu člověk koupí jabka, ono je to krásný, ale je to třeba patnáctkrát stříkaný, ať mi nikdo neříká, že tam nic není“. (Zdroj: archiv autorky), str. 52

Obrázky 31 a 32: Ne každý samozásobitel poskytne drůbeži dostatečný výběh. Někteří samozásobitelé pouštějí slepice na přilehlý pozemek. (Zdroj: archiv autorky), str. 54

Obrázek 33: Ačkoli samozásobitelství přispívá k zachování venkovského koloritu, který je všeobecně znám a očekáván, dokáže překvapit. Nahradí pštrosi už okoukané slepice? (Zdroj: archiv autorky), str. 58

9 JMENNÝ REJSTŘÍK

A	B	C
Anon, 23	Bačovský, 20 Bhatti, 20, 23 Blažek, 9	Boček, 9 Crouch, 21

Č

Čejka, 27

D

David, 42

De Vries, 23, 62

Dvořáková-Janů, 13, 16, 17, 54

G

Galčanová, 20

Garnett, 12, 21, 22, 23

Groenewegen, 23, 62

H

Harrisonová, 26

Haukanes, 16

Helíšková, 31

Hendl, 32

Hons, 17

Hopkins, 8, 21

Howard, 24

Hromádková, 31

Huk, 18

Ch

Church, 20, 23

J

Jarlöw, 22

K

Klvač, 13, 20

Kohák, 26

Košťál, 20

Krejčí, 16

L

Librová, 8, 12, 13, 14, 17, 22

Linzey, 26

M

Masson, 27

Meduna, 14

Mintel, 20

Montanari, 14, 15

N

Ninez, 23

P

Přízl, 32

Pokorný, 15

Příbylová, 8, 20

R

Randák, 17

S

Sádlo, 13, 15

Saunders, 22, 23

Singer, 8, 26

Slavík, 17

Smatanová, 16

Steiner, 24

Sucháčková, 31

Š

Šarapatka, 27, 38, 45

Šimice, 10, 20

Štiková, 16

U

Ulčák, 11, 20

Urban, 21, 27, 38, 45, 62

V

Van Den Berg, 23, 62

Van Putten, 27

Verheij, 23, 62

Vyhnánková, 10, 20

Vyhnánková,, 10

W

Ward, 21

Webster, 26, 27

Wibberley, 21

Y

Yin, 32